

Parodiërende elementen in Nivardus' Ysengrimus

door

Dr. Lieven VAN ACKER

Aangesteld Navorser N.F.W.O.

In zijn werk *Die Parodie im Mittelalter*¹ bespreekt P. Lehmann ook de *Ysengrimus*, het twaalfde-eeuwse dierenepos van Magister Nivardus². Het doel dat de auteur zich met dit boek had gesteld, liet hem niet toe over alle besproken werken – en zeker niet over Nivardus' méér dan zesduizend verzen – in detail te treden. Zo is dan ook met de vermelding der meest opvallende parodiërende trekken, het thema 'parodie in de *Ysengrimus*' niet uitgeput.

Het is de bedoeling hier dit bepaalde aspect wat beter tot zijn recht te laten komen. Het lijkt ons verantwoord: heilige Schrift, kloosterregel, riten, synoden, Rome en de clerus, de h. Mis, hymnen, gebeden en grafschriften, koninklijk hof en boer leveren, al is Nivardus' gebruikswijze misschien anders, hier zoals in de overige parodiërende literatuur, de stof.

Dat, op zijn beurt, dit onderzoek wel niet alle mogelijkheden uitput, moge men voor een deel wijten aan het onderwerp zelf: uit de inleidende bedenkingen van P. Lehmann over het begrip 'parodie' blijkt voldoende dat in dit verband alles zo maar niet voor de hand ligt³. Zijn definitie van het verschijnsel als uitgangspunt te nemen, lijkt ons het beste middel om al te grote verwarring te vermijden. Zij luidt: „Ich verstehe hier unter Parodien nur solche literarischen Erzeugnisse, die irgendeinen als bekannt vorausgesetzten Text oder – in zweiter Linie – Anschauungen, Sitten und Gebräuche, Vorgänge und Personen scheinbar wahrheitsgetreu, tatsächlich verzerrend, umkehrend mit bewusster, beabsichtigter und bemerkbarer Komik, sei es im ganzen, sei es im einzelnen, formal nachahmen oder anführen”⁴. Blijft onze bespreking misschien niet steeds binnen de lijnen van deze bepaling, wat wij hier in het geheel niet overnemen is het onderscheid dat P. Lehmann doorvoert tussen 'kritisierende, streitende und triumphierende' en 'hei-

1. Stuttgart 21963, blz. 70 vlg.; blz. 167 vlg.

2. *Ed.* E. Voigt, Halle 1884. Van Voigt's verklarende nota's is in deze bijdrage zeer dankbaar gebruik gemaakt.

3. *Op. cit.*, blz. 2 vlg.

4. *Op. cit.*, blz. 3.

tere, erheiternde, onderhaltende' parodie. Deze grens streng door te trekken bij de behandeling van de *Ysengrimus* lijkt ondoenlijk. P. Lehmann zelf spreekt in beide hoofdstukken over dit dieren-epos, maar geeft er de voorkeur aan het vooral als een onderhoudend stuk te interpreteren: hij waarschuwt voor de thesis van L. Willems⁵, die er op de eerste plaats satire in ziet. Het is niet zo zeker dat P. Lehmann hierin volledig te volgen is. K. Hauck⁶ heeft op het sterk satirische karakter der schijnbaar onschuldige *Ecbasis captivi* gewezen, een werk dat Lehmann (*op. cit.*, blz. 167) bestempelt als een 'behagliche Allegorie ohne starke satirische Würze'. Dat hij het niet tot de echte parodieën rekent, en er dus niet verder op ingaat, ligt wel daaraan dat hij het kloosterleven en de hofdiensten der dieren hoofdzakelijk beschouwt als een noodzakelijk gevolg der overplanting van het menselijke naar de dierenwereld. Op die manier zijn o.i. veel elementen, én uit de *Ecbasis* én uit de *Ysengrimus*, niet vermeld, die nochtans onder zijn begrip van echte parodie ondergebracht kunnen worden⁷. De *Ysengrimus* brengt heel wat cultuurhistorische gegevens naar voor, precies omdat zij sterk geparodiëerd worden. Aan dergelijke elementen, en ook wel aan andere die P. Lehmann terecht als 'halbparodistisch' of 'parodieähnlich' bestempelt, is hier dan meer aandacht geschonken. Misschien, naar het oordeel van anderen, te veel. Want de zinsnede uit de definitie 'mit bewusster, beabsichtigter und bemerkbarer Komik' formuleert meteen een niet te onderschatten moeilijkheid. Is alles, wat in de middeleeuwen een komische indruk verwekte, ook nu nog komisch? Deed alles wat nu komisch is, ook toen komisch aan? En vóór alles: zijn wij in staat in het toch alles-behalve glasheldere gedicht steeds de bedoeling van de dichter te achterhalen?

Zo kan men zich afvragen of Nivardus, wanneer hij losse verhalen samenbracht tot een epos van de 'held' *Ysengrimus* met zijn tegenspeler Reinardus⁸, méér beoogde dan de samenhang van zijn gedicht. Het lijkt wel zo te zijn: bepaalde elementen in de loop

5. *Etude sur l'Ysengrimus*, Gent 1895, blz. 103 vlg.

6. *Haus- und sippengebundene Literatur mittelalterlicher Adelsgeschlechter, von Adelsatiren des 11. und 12. Jahrhunderts aus erläutert*, Mitt. des Inst. für österr. Gesch. forsch., 62 (1954), blz. 121-145.

7. Wel neemt hij klaar en duidelijk het standpunt in dat dierenepen het menselijke leven parodiëren (*op. cit.*, blz. 23), maar dit behoort tot de algemeenheden die hij in zijn boek niet wenst te behandelen. Op de niet uitgewerkte elementen wijst hij, samenvattend, blz 75 vlg.: „Wenn (...) im *Ysengrimus* Persönlichkeiten, Sitten und Gebräuche eines Fürstenhofes, das Leben der Gesellschaft imitiert, ja parodiert werden, so geschieht das gewöhnlich mehr launig unterhaltend als spöttisch und angreifend”.

8. Afgezien van twee avonturen van vos en haan in een gedeelte van het vierde en het begin van het vijfde boek, waar de wolf niet meespeelt.

van het verhaal herinneren duidelijk aan voorstellingen uit de heldendichten.

Vooreerst zekere taalwendingen, waarvan men niet zou menen dat Nivardus ze even zwaarwichtig bedoelde als hij ze neerschreef. Wanneer de wolf, als landmeter, door de vier rammen wordt bestormd, klinkt het in een aan de klassieken herinnerende stijl: *Si probitas animi vires equasset eorum, Illa lupo potuit summa fuisse dies, Debita sed magne servantur fata Salaure, Egregiamque manent tanta trophea suem*⁹. Men denkt hier aan Vergilius' *Mox illos sua fata manent maiore sub hoste* (*Aen.*, X, 438), of méér nog aan Statius' *alio mihi debita fato Summa dies, vetitumque dari mortalibus armis* (*Theb.*, III, 623 vlg.). Nivardus kende de klassieken goed, en zijn taal is er sterk door beïnvloed. Deze pompeuse aankondiging van de later zo spottend behandelde dood van de wolf¹⁰ heeft hij wel met de glimlach neergeschreven; met alle eerbied die hij voor de dichters der Oudheid had, maakt hij hier toch op een luchtige manier gebruik van hun stijl¹¹. Als kritiek moet dit niet gezien worden, tenzij dan op de ridderlijke helden van zijn eigen tijd.

De zeug Salaura krijgt met het kwalitatief 'egregia' meteen een ridderdeugd toegewezen. En voor haar moet beslist Sprotinus, de haan, niet onderdoen, wanneer de vos hem aldus aanspreekt: „*O generis, Sprotine, tui tutela decusque! Nobilis et prudens, pulcer opumque dator!*”¹². Volmaakter ridder kan men zich bezwaarlijk voorstellen¹³, maar dergelijke reeks epitheta zal men in de eerste plaats in een heldendicht verwachten. Zo is het ook met de allusies op de afstamming: de haan is *a decies nono nobilis ortus avo*¹⁴, en de wolf beweert: „*Septimus a magno dicor quater esse Lovone, Viscera cui fudit sus sua, fusus ei*”¹⁵. Zo staat men weer volop in de sfeer van heldenleven en heldendicht¹⁶. Isen-

9. II, 539 vlg.

10. Boek VII. Vgl. de aanhef van dit boek: *Hos tandem finire volens fortuna labores Proiecit miserum moris in ora senem* en Vergilius (*Aen.*, I, 628 vlg.): *Me quoque per multos similis fortuna labores lactatam hac demum voluit consistere terra.*

11. Zo herinnert I, 46: *Sic, quibus invideo, quotquot habentur, eant!* toch ook aan Livius: *Sic eat, quaecunque Romana lugebit hostem* (*a.V.c.*, I, 26, 4).

12. IV, 1037 vlg.

13. Vgl. A. Schultz, *Das höfische Leben zur Zeit der Minnesinger*, Leipzig²1889, I, blz. 187; *Ruodlieb* (ed. E. H. Zeydel, Chapel Hill²1963), I, 1 vlg. (over *Ruodlieb*): *Quidam prosapia vir progenitus generosa, Moribus ingenitam decorabat nobilitatem.*

14. IV, 1000.

15. V, 699 vlg.

16. Men vergelijkte bv. met *Waltherius* (ed. K. Strecker, Berlin 1947), 725 vlg.: *Werinhardus... ex longa generatus stirpe nepotum...*; *Ruodlieb*, I, 1; XVII, 96 vlg.; 112. Vooral in verband met *Ruodlieb* is te wijzen op het reeds vermelde artikel van K. Hauck, waarin de *Ecbasis captivi* wordt getypeerd als „Adelssatire, als

grim's heldendaden¹⁷ – bedoeld is het feit dat de wolf aan de koning zijn huid afstaat – en het daaruit voortspruitende verhaal der afstamming van het wolvengeslacht, zullen worden verteld: zo leidden de edelen hun geslacht af van een held, en zo luisterden ook de hovelingen en burchtheren naar de genealogieën en prestaties der adellijke huizen¹⁸, die uit het geheugen of naar geschreven bronnen werden voorgedragen¹⁹. Isengrim's stamboom is opgetekend, en is te lezen in *Hebreis et Grecis atque Latinis codicibus*²⁰, in niet minder dan de drie liturgische talen²¹.

Zeer belangrijk bestanddeel van dergelijke heldenepen is de beschrijving van gevechten. Men ontkomt moeilijk aan de indruk dat Nivardus ook hier de bittere ernst der ridders in herinnering roept bij taferelen die in zijn gedicht op het komische zijn afgestemd. De volkswrouw Aldrada zwaait de bijl zo hard naar de wolf dat zijzelf het wapen niet meer meester is, het evenwicht verliest, en ten gronde valt²²; echt dramatisch klinkt zoiets pas in het Walthariuslied, waar de jonge strijder Patavrid zo hevig op Walther inhoudt dat hij voorover valt²³.

In ons dierenepos stormen de rammen op de wolf los: één van hen verscheurt hem oor en slapen, en breekt hem vijf tanden uit²⁴; een gelijkaardige slag bracht Walther toe aan Hagen: ... *effodit ocellum Ac timpus resecaans pariterque labella revellens Olli bis*

Karikatur von überschwenglich stolzer Edelsippen-Tradition" (blz. 134). De hier besproken verzen van de *Ysengrimus* zijn o.i. in dezelfde zin te interpreteren.

17. III, 551 vlg.: *Ex hoc ergo tribus quotiens recitabitur, abs te Linea principium nobilitatis habet*. Over de satirische strekking van deze passus handelt K. Hauck, *loc. cit.* Reeds vroeger nam dezelfde auteur dezelfde passage als uitgangspunt voor zijn verklaring der *triumphi celebres* in Widukind's Saksengeschiedenis, in: *Geblütsheiligkeit*, Liber Floridus P. Lehmann zum 65. Geburtstag, St. Ottilien 1950; wij citeren uit blz. 228 vlg.: „Nivard verspottet mit dieser Deutung des Fellopfers des Wolfs adligen Geblütsdünkel und Geschlechtsstolz...”. Vgl. ook *Ecbasis captivi* (ed. E.H. Zeydel, Chapel Hill 1964), 669: *Tempore namque suo generis recitabitur ordo*.

18. Vgl. A. Schultz, *op. cit.*, I, blz. 563; K. Hauck (*loc. cit.*, blz. 140) over de *Ecbasis*: „Die Innenfabel bietet uns, da sie der Wolf persönlich erzählt, zugleich ein wichtiges Zeugnis dafür, dass die Dynasten selbst ihre zu Glück und Heil prädestinierende Hausgeschichte vortrugen”.

19. Vgl. Voigt, *op. cit.*, blz. 154.

20. V, 701 vlg.; vgl. *Ecbasis*, 982, vlg.: *Cetera gesta dei, recoliit que pagina libri, Lingua Iudaica ruciant Grecaque Latina*.

21. Beroep op geschreven bronnen doet de auteur zelf in I, 1016 vlg.: *Vix ego crediderim, nisi quod scriptura faietur, Ferre flagra abbates tot potuisse decem*. De ironie van deze bronvermelding staat buiten twijfel. Volgens Voigt zijn hier met *scriptura* de martelaarslegenden bedoeld: het 'abbates' wijst in die richting. Ook heldendichten beroepen zich wel eens op de geschiedenis om het verhaal kracht bij te zetten. Zo besluit in het Walthariuslied de inleiding over het machtige Hunnenvolk met vers 10 als volgt: *Vltra millenos fertur dominarier annos*.

22. II, 103 vlg.; 119 vlg.

23. 900 vlg.

24. II, 555 vlg.

*ternos discussit ab ore molares*²⁵. Zoals bij hetzelfde gevecht in de *Ysengrimus* de vlakke zou weerklonken hebben van het stoten der horens *si foret in planis echo*²⁶, zo dreunen in werkelijkheid in het gebergte der Vogezen de helmen, en kletteren de schilden bij Waltharius' strijd²⁷. Het toebrengen van verwondingen kan dan nog gepaard gaan met wrede spot: Grimm²⁸ vergelijkt het lugubere woordenduel tussen Walther en Hagen, waarbij zij over mekaars verwondingen grappen maken²⁹, met de manier waarop de vos zich vrolijk maakt over de verminkingen van de wolf³⁰. De verklaring dat zulke scènes behoren bij de ruwe zeden van de tijd, voldoet o.i. niet helemaal. Een en ander in de *Ysengrimus* roept duidelijk op schertsende toon de sfeer der heldenverhalen en het leven der machtige ridders voor de geest³¹.

Er is reeds op gewezen dat het bewust komische niet altijd duidelijk te onderkennen valt: men stelt zich dikwijls de vraag of iets als echte parodie op te vatten is, dan wel of men voor één van die details staat die het gedicht, zonder verdere bijbedoeling, alleen maar levensecht moeten maken en bijna onvermijdelijk zijn wanneer menselijke handelingen naar de dierenwereld worden overgeplaatst.

Het is heel normaal dat Isengrim bij het verlaten van de hofdag van de hovelingen een afscheidsgroet krijgt³², maar de typisch hoofde formule wijst in haar nadrukkelijkheid toch klaar in de richting van parodie, wanneer men weet wat de wolf te lijden heeft gehad: „*Eia, nunc commendatus, nunc, dulcis amice, nunc commendatus, dulcis amice, deo!*”³³. Gelijkaardig, maar duidelijker uitgewerkt is het motief van de minnedrank, dat meer dan eens voorkomt. Het gaat er telkens om, een laatste mishandeling die de wolf voor hij de vlucht kan nemen nog moet ondergaan, zó voor te stellen dat zij een karikatuur wordt van het ceremonieel

25. 1393 vlg.

26. II, 559 vlg.

27. 828.

28. J. Grimm, *Reinbart Fuchs*, Berlin 1834, blz. XII.

29. *Waltharius*, 1421 vlg.

30. *Ys.*, III, 1021 vlg.

31. Het ligt niet in de bedoeling te beweren dat Nivardus precies het Waltharius-lied heeft willen parodiëren. Aan deze mogelijkheid mag nochtans gedacht worden. Dit epos was vrij verspreid, en het kon onze dichter best bekend zijn. Handschriften ervan bevonden zich bv. in de bibliotheken van Egmont en St. Bertin. Vgl. *ed.* K. Strecker, blz. 6. Dat tussen *Ysengrimus* en *Ruodlieb* enige relatie bestaat, is uit te sluiten omwille van de overleveringsgeschiedenis van dit laatste gedicht. Wij verwijzen er slechts naar omdat het het ridderleven (maar dan meer het vrede-lievende) weerspiegelt.

32. III, 1175 vlg.

33. Vgl. A. Schultz, *op. cit.*, I blz. 638, voetnoot 5: Got pflēge iur-Got müez iuch bewarn.

van de minnedrank. Wanneer, in het tweede boek, de vier rammen *Ysengrimus* bijna dood hebben gemarteld, zet Reinaert hen nog aan van hem afscheid te nemen met de vereiste buiging³⁴ en de minnedrank³⁵, waarbij (naar het zeggen van de dichter) vriendelijke woorden worden gesproken³⁶. De bekera drank die de wolf dan toegereikt worden, zijn de stampen en stoten, de afscheidsgroeten niets dan spot³⁷. Zo ongeveer gaat het er ook aan toe wanneer Isengrim uit het huis der bedevaarders wil wegvlugten, nadat die hem reeds gruwelijk op de proef hebben gesteld (Boek IV): „*Vltimus hospitium tenor expleat: hospes iturus Degustet domine pocula queque mee (...) Gratia reddatur, quia nos dignatus adire est, Vtque iterum veniat, poscite, quando volet*”³⁸. Weer bestaan de *hospitii calices* (IV, 651) uit niets dan slagen, en weer zijn de *verba benigna* (IV, 620) die ten afscheid klinken, niets dan spot. Dat hierbij niet alleen aangenaam onderhoudende parodie wordt geleverd, maar ook meer agressief de draak wordt gestoken met de riddergewoonten is waarschijnlijk³⁹.

34. II, 653: *Ite, genus fatuum, capita inclinate iacenti.*

35. II, 654: *Et dulci patruo pocula ferte meo!*

36. II, 662.

37. II, 663-686.

38. IV, 449 vlg.

39. Voor het afscheid, vgl. A. Schultz, *op. cit.*, I blz. 578 vlg. Aan het element hoofsheid besteedt Nivardus vrij veel aandacht. J. Van Mierlo (*Het vroegste Dieren-epos in de Letterkunde der Nederlanden: Isengrimus van Magister Nivardus*, Antwerpen 1943, blz. 83) noemt het een 'middel van humor', en voegt eraan toe dat men de *Ysengrimus* 'een hoofs epos zou kunnen noemen'. Men krijgt daarbij de indruk dat hij Nivardus' houding tegenover de hoofse geest als positief wil interpreteren. In het licht van de andere passages die het ridderleven parodiëren is men geneigd het tegendeel te geloven (vgl. I, 625 vlg.). Van Mierlo schijnt in onze dichter enigszins een voorloper van de hoofse romans te willen zien, die onder invloed stond van de opkomende hoofse geest. Hij houdt daarbij geen rekening met een Ruodlieb, die ongeveer een eeuw vroeger ontstond en alle kenmerken der hoofsheid bezit. Waarschijnlijker is het dat de dichter het hoofse leven, dat reeds in de elfde eeuw sterk ontwikkeld was, ook op deze manier wil karikaturiseren. Niet dat hij het zou opnemen voor de boertige 'villani': zij krijgen het bij hem hard te verduren. De hele episode van de boer die de vos achternazigt (I, 234 vlg.) is erop gericht het domme slachtoffer van de sluwe Reinaert belachelijk te maken. De dorpers worden *gens stulia* (I, 987), *turba rudis* (II, 290), *plebs insana* (IV, 1017) of *agreste pecus* (VII, 218) genoemd; er is sprake van *rusticus amens* (I, 1011), *rudis villanus* (I, 1015), *rusticus exlex* (IV, 1043), *villanus demone peior* (V, 1031). Deze vijandige voorstelling van de dorper kan ons niet verwonderen: het lag in de gewoonte de boer meedogenloos belachelijk te maken (vgl. de zogenaamde *declinationes* en het schimpgebed bij P. Lehmann, *op. cit.*, blz. 76 vlg.). — Aldrada, de volkswrouw, wordt, zoals alles wat slecht en antipathiek is, voorgesteld volgens alle gangbare normen der lelijkheid (II, 7-10; vgl. A. Schultz, *op. cit.*, I blz. 221). In elk geval is aan de voorbeelden van hoofsheid, die J. Van Mierlo aanstipt, nog het volgende toe te voegen. Wanneer Reinaert de welpjes van de wolf heeft mishandeld en de vlucht neemt, roept de wolvin hem na: „*Cur (...) amice, paras sic currere furtim? Non sequeris morem, tu meus hospes eras! Turpiter hospitii grates furatus abisti, Hospita te revocat, fare, resiste parumper! Ante michi gratans et commendatus abito, Nunciaque affectus basia sume michi!*” (V, 751 vlg.). Zo had

Niet satirisch, ook niet eenvoudig karikaturiserend, m.a.w. tot de meest algemene vorm van parodie behorend, die zelfs niet meer als parodie wordt aangevoeld, zijn bepaalde elementen in de episode van de hofdag (Boek III). Het kader is er nodig om het verhaal zijn gang te laten gaan. Zeer levensecht is daarbij de behandeling van verschillende motieven als de officiële uitnodiging, de regeling van staatszaken (in casu de eventuele opvolging), die uitloopt op een soort proces van de wolf⁴⁰. Verder ook het feit dat ter ontspanning avonturen worden voorgelezen; handig maakt Nivardus daarvan gebruik om andere episodен in te lassen, te beginnen met de bedevaart der dieren: de verhalen van bedevaarders waren inderdaad aan de hoven zeer graag gehoord⁴¹. In al deze factoren zal men de bewuste parodie niet op de eerste plaats moeten zoeken: zij zijn min of meer vereist door de gang van het verhaal.

Bewust karikaturiserend zijn dan toch weer andere trekken. Als zodanig kan men de eedformule van de vos zien: *Archiatер iurans caput ungui tangit et infert: „Hoc rufum, proceres, ecce videte, caput! Per rufum caput hoc!...”*⁴². Een komische uitwerking heeft dit wel, door de nadruk die gelegd wordt op *rufum*: precies de roodharigen gingen algemeen voor onbetrouwbaar door⁴³. Te vermelden is ook de manier waarop de koning de weigering van de wolf, zijn huid af te staan, verklaart: *„Meniaque intravit nostra cliente carens, Detrahete exuvias ipsum sibi dedecet ecce”*⁴⁴: het was immers de taak van de knapen de ridders bij aan- en uitkleden behulpzaam te zijn⁴⁵.

Naar de hofdag kwamen de genodigden in feestkledij⁴⁶; vandaar de geveinsde verontwaardiging van de vos: het bloedrode vlees van de gevillede wolf is een purperen feestgewaad dat hij had verborgen gehouden onder zijn armtierige bovenkleding. Hiermee had hij de gastheer zwaar beledigd⁴⁷. Op het thema van de kleding inspireert zich de dichter trouwens nog verder: de zenuw die de wolf aan de neus nog heel gebleven is wordt voorgesteld als de

Reinaert dus gezondigd tegen de normen der beleefdheid; en nogmaals misbruikt de dichter de afscheisceremonie, met hier als nieuw motief de afscheidskus (vgl. A. Schultz, *op. cit.*, I blz. 578).

40. Vgl. A. Schultz, *op. cit.*, I blz. 363.

41. *Ibid.*, blz. 525.

42. III, 523 vlg.; vgl. J. Grimm, *Deutsche Rechtsaltertümer*, Göttingen 21854, blz. 895; 898 (de vierde vermeerderde uitgave door A. Heusler en R. Hübner, Leipzig 1899, hebben wij niet kunnen raadplegen).

43. Vgl. A. Schultz, *op. cit.*, I blz. 220; *Ruodlieb*, V, 451 vlg.: *Non tibi sit rufus umquam specialis (...)* *Tam bonus haut fuerit, aliqua fraus quin in eo sit...*

44. III, 870 vlg.

45. Vgl. A. Schultz, *op. cit.*, I blz. 178.

46. *Ibid.*, blz. 365.

47. III, 1025 vlg.

ijzeren band waarmee de geharnaste ridder de neus beschermde⁴⁸. Wanneer Isengrim in het gebaar van een smekende het hoofd buigt en de armen strekt, stelt de sluwe vos het voor alsof hij de koning uitdaagt tot een tweegevecht. De restjes huid op hoofd en poten worden dan⁴⁹: de hoed, het veldteken dat opriep ten strijde⁵⁰, en de handschoen(en), die bij een uitdaging als onderpand werd(en) gegeven⁵¹.

Parodie op officiële instellingen is ook de passus, waar de vos Isengrim ertoe beweegt zijn aanspraken op de huid van Carcophas te bevestigen door een eed op een heilig voorwerp⁵². De relikwie waarop men toen de eed aflegde om de juistheid van zijn beweringen te verzekeren⁵³, is hier een val die voor de wolf het verlies van een poot zal meebrengen; immers: „*Periurasse (...) convictus debita perdis*”⁵⁴. In dit verband weze nog de bespotting van het godsoordeel vermeld. Men zal uitmaken of de vissende wolf schuldig is of niet; men zal hem afranselen: voelt hij de slagen niet, dan is hij onschuldig; voelt hij ze wel, dan is hij schuldig⁵⁵.

Meer nochtans dan door het wereldlijke, heeft Nivardus zich voor de parodie laten inspireren door het kerkelijke leven in verscheidene facetten.

Een dankbare bron is dan vooreerst de H. Schrift. Vanzelfsprekend is niet elk beroep dat impliciet of expliciet op de bijbel wordt gedaan, als een parodie te beschouwen. De *Ysengrimus* wemelt van gezegden, spreuken en belerende beschouwingen die aan de Schrift zijn ontleend of erop steunen. Zo zullen I, 333 (*Sic pueris levis aura perit coeunte pugillo*) en I, 340 (*Tollitur ex oculis ut duce pluma notho*) wel aan de bijbel ontleende beelden zijn⁵⁶; II, 215 (*... meritum merces sua quodque coequet*) steunt op I Cor. III, 8⁵⁷. II, 643 (*Consilium sapiens et querit et audit et implet*) op Prov. XII, 15 (*qui autem sapiens est audit consilia*). *Stultus summa*

48. III, 1097; vgl. III, 959 vlg.

49. III, 1110 vlg.; 1121 vlg.

50. Vgl. J. Grimm, *Rechtsalt.*, blz. 151.

51. Vgl. A. Schultz, *op. cit.*, II blz. 159; J. Grimm, *Rechtsalt.*, blz. 154. Ook in de *Echasis* (509) worden hoofd en voeten gespaard. In dezelfde omstandigheden spreekt van *manicae* eveneens het gedicht *Aegrum fama fuis* (ed. E. H. Zeydel, *Echasis captivi*, Appendix, blz. 98), 66: *Et manicas vestris quis dedit has manibus?*

52. VI, 486 vlg.

53. Vgl. IV, 863; J. Grimm, *Rechtsalt.*, blz. 896; H. Brunner, *Deutsche Rechtsgeschichte*, München-Leipzig² 1928, II blz. 573.

54. VI, 521.

55. I, 981 vlg.; vgl. J. Grimm, *Rechtsalt.*, blz. 908 vlg.; A. Franz, *Die kirchlichen Benediktionen im Mittelalter*, Freiburg i.B. 1909, II blz. 307 vlg.; H. Brunner, *op. cit.*, II blz. 537 vlg.

56. Vgl. *Eccli.* XXXIV, 2; *Prov.* XXVII, 16; XXX, 4 en *Sap.* V, 15.

57. *Vnusquisque autem propriam mercedem accipiet secundum suum laborem.*

petens occupat ima pudens (III, 248) beroept zich op *Matth.* XIX, 30 of XXIII, 12, en *Luc.* XIV, 11. Maar in al deze gevallen⁵⁸ kan van parodie geen sprake zijn; evenmin wanneer een goed deel bijbelse geschiedenis vermeld wordt in een sombere voorspelling van de wereldondergang⁵⁹.

Meer dan één vers is er ook dat de indruk geeft op een luchtige manier de bijbel te laten doorklinken, maar dat toch twijfel laat omtrent zijn parodiërend karakter⁶⁰.

Veeleer gaat de aandacht naar andere verzen die gemakkelijker op de Schrift kunnen worden teruggevoerd. Wanneer Reinaert de wolf bij hun ontmoeting een goede vangst wenst, antwoordt deze, zinnens de vos zelf te verslinden: „*Difficilis semper non est deus equa petenti*”⁶¹, en neemt hiermee een gezegde over dat in het Evangelie misschien het duidelijkst bij *Matth.* VII, 11 geformuleerd is⁶². Bij dezelfde gelegenheid vraagt Isengrim aan de vos: „*Vnde venis, vesane Satan?*” (I, 21), hierbij gebruik makend van *Iob* II, 2: *Vt diceret Dominus ad Satan: Vnde venis?* Verder maakt hij hem duidelijk dat hij hem wil opeten met de woorden: „*At ne forte cadas, equitabis more prophete*” (I, 35)⁶³. De vos

58. Voor verdere vergelijkingspunten is te verwijzen naar de nota's van Voigt, *op. cit.*, passim.

59. VII, 549 vlg. Het feit dat de zeug Salaura die voorspelling doet, vermindert de ernstige bedoeling van de dichter niet.

60. Zo: I, 53: *Hospitium nostro tibi nunc in ventre paratur* (*Philem.* 22: *et para michi hospitium*). I, 83 vlg.: *Ostia (...) forsitan non usque patebunt, Nunc adaperita vides, quando vocaris, adi!* (...) *Intranda est propere ianua, quando patet* (*Luc.* XIV, 10: *cum vocatus fueris, vade* en *Apoc.* III, 20: *Si quis (...) aperuerit mihi ianuam, intrabo ad illum...*). I, 108: *Nec tibi pandetur ianua clausa quater* (*Ezech.* XLIV, 2: *porta haec clausa erit, non aperietur*). I, 554: *Ne pecces iterum, res facienda secus* (*Iob.* VIII, 11: *amplius noli peccare*). II, 167: *Vivere me tedit, me tedit vivere* (*II Cor.* I, 8: *ita ut taederet nos etiam vivere*). III, 165: *Vt multi valeant, paucos cecidisse ferendum est* (*Iob.* XVIII, 14: *Quia expedit unum hominem mori pro populo*). III, 181: *Viere non propria, sed consuetudine mundi* (*I Cor.* VII, 31: *et qui utuntur hoc mundo*). Zijn – in de context komisch uitvallende – reminiscenties aan de bijbel hier best mogelijk, toch blijft de vraag in hoever zij door de schrijver bedoeld en voor de lezer bemerkbaar zijn.

61. I, 17. Vers I, 14 (*Opportuna tuas obtulit hora preces*) herinnert enigszins aan *Ps.* XXXI, 6.

62. *Pater vester, qui in caelis est, dabit bona petentibus se*. Vgl. o.m. *Matth.* XVIII, 19; *Iob.* XIV, 13-14. Het is waarschijnlijk dat de vorm waarin het gezegde wordt naar voor gebracht van Nivardus stamt: het ligt in zijn stijl datgene wat hij ontleent zo persoonlijk mogelijk te formuleren (vgl. Voigt, *op. cit.*, blz. LXXXII). Het vers bevindt zich ook in een spreukenverzameling te Berlijn, nl. *Phill.* 1827 (*Berol. lat.* 193), s. XIII, fol. 25v, als aanvang van een reeks *proverbia* die er aan Bernardus Silvestris worden toegeschreven; en eveneens in de *Duacensis* 371 (s. XIII), fol. 60v (met de variante *sepe* i.p.v. *semper*), na de *Aulularia* van Vitalis van Blois, vermoedelijk een ander tijdgenoot van Nivardus. De kataloog (*Cat. gén. des Bib. publ. de France, anc. sér.*, IV, blz. 202) suggereert dat ook deze verzen van Vitalis zouden kunnen zijn.

63. *Ion.* II, 1: *et erat Ionas in ventre piscis tribus diebus, et tribus noctibus*. De dichter maakt gaarne gebruik van het beeld van de proefet in de buik van de

noemt de openstaande muil van Isengrim zijn graf⁶⁴ en is daarbij geïnspireerd door *Ps. V, 11*: *Sepulcrum patens est guttur eorum*⁶⁵. Wanneer, later in het verhaal, de van de boer gestolen hesp moet verdeeld worden, eet de wolf alles alleen op en houdt niets over, het woord van de Heer indachtig „*noli sollicitus fieri pro luce futura*” (I, 453), een omzetting in vers van *Matth. VI, 34* (*nolite ergo solliciti esse in crastinum*).

Uitvoerig zijn de aanvallen tegen de hebzucht, die dan meestal onder die vorm voorgebracht worden, dat zij ironische lofreden op de rijken, hebzuchtigen en machtigen worden⁶⁶. Doorgaans is hier in deze passages wel geen streng woordelijke parodie van de Schrift aan te duiden, maar men kan ze niet buiten beschouwing laten omdat zij dan toch dikwijls parodiëren in die zin dat zij door een verkeerd gebruik of een omkeren van bijbels klinkende elementen, de evangelische leer radicaal verdraaien.

Een bondige samenvatting van de heersende toestanden legt Nivardus in de mond van Reinaert die zijn tanden hun gebrek aan roofgierigheid verwijt: „*Omnia constabunt summis leviora duobus: 'Venit homo argento, venit ipse deus'*” (V, 97-98). Het eerste vers herinnert aan *Matth. XXII, 40*: *In his duobus mandatis universa lex pendet*⁶⁷. Het komt er dus slechts op aan zich te verrijken; met recht en reden beweert de schraapzuchtige wolf dat hij onschuldig is (I, 493), want God staat aan zijn zijde (I, 496) en bekommert zich niet om de arme (I, 497; 702). De rijke mag zich alles veroorloven, vermits hij alles bezit (I, 499; 504); de arme echter, schuldig of niet, wordt door hem veroordeeld (I, 507). De rijke neemt God het werk uit de handen en vergeeft zichzelf alles (I, 506): is het dan niet normaal dat God hem als goede vriend later ook alles zal vergeven (I, 511-512)⁶⁸? Hij die alles geeft en hij die alles heeft staan mekaar immers zeer nabij (I, 715).

walvis: I, 691 vlg.; II, 226; VII, 374. Vgl. *Archipoeta* (ed. H. Watenphul, Heidelberg 1958), VIII, 21 vlg.

64. I, 167: *Quod si fata michi decrerunt tale sepulcrum*.

65. Vgl. *Ps. XIII, 3*; *Rom. III, 13*.

66. Bv. I, 493-519; I, 693-716; III, 171-196; IV, 45-58; V, 65-130; V, 456 vlg.

67. Vgl. de veel duidelijker parodie in *De grege pontificum*, 59 vlg. (P. Lehmann, *op. cit.*, blz. 141). Voor vers 98 vgl. *Eccl. X, 19*: *pecuniae obediunt omnia*. Verzen 99-100 luiden: *Primitus hoc populi decretum, denique cleri, Non modo pontifices, papa quoque ipse dicat*, en herinneren daardoor aan de decreetparodieën uit de anti-Roomse satiren; vgl. P. Lehmann, *op. cit.*, blz. 46 vlg.

68. Ter vergelijking o.m.: *Matth. XIX, 23*: *dives difficile intrabit in regnum caelorum*; *Sap. XII, 13*: *cui cura est de omnibus* (*I Petr. V, 7*: *ipsi cura est de vobis*); *Ps. IX, 10*: *factus est Dominus refugium pauperi*; *Luc. VI, 20*: *Beati pauperes, quia vestrum est regnum Dei*; *Prov. XXII, 7*: *dives pauperibus imperat*; *Ps. XL, 2*: *Beatus qui intelligit super egenum et pauperem*; *1 Reg. XXVI, 23*:

Slechts de arme verheugt zich over weinig⁶⁹, de rijke wil veel, want de overvloed is van God⁷⁰. Alles behoort hem toe, ook wat van de arme is⁷¹. De rijke kan geen vrede nemen met een kleinigheid⁷²; hij weet wat goed is, zoekt en vindt het, geniet ervan en verzamelt nog meer; hij wordt geëerd en bemind. De rampzalige die niet weet wat goed is en het ook niet verlangt, leve dan ook zonder goed, zonder eer, door iedereen verafschuwd⁷³; rijkdom en eer weet hij trouwens niet te gebruiken: geef ze hem en hij wordt hoogmoedig, ontnem ze hem en hij wordt wanhopig. Heel anders de rijke: die kan in wijsheid bezitten en verdraagt ook het verlies⁷⁴.

Daarom: win geld! Ook Petrus en Paulus hadden het gedaan, waren zij wijzer geweest. Nu in elk geval werpt de visser van de hemel zijn netten uit, niet om zielen te winnen, maar om geldstukken op te halen⁷⁵. Hij weegt de mensen niet af naar hun deugden: wie meer geeft zal hoger zetelen in de hemel (V, 105-106). Zo weet ook de wijze abt Walther van Egmont het woord van het Evangelie naar waarde te schatten: „*Da dabiturque tibi*”⁷⁶, en hij richt zich naar de leer: „*Perdet egenus, et est plus habiturus habens*”⁷⁷. Mensen als hij zijn navolgenswaardig, en ook bisschop Anselmus van Doornik, die, op zoek naar prooi, de kerken omsluit als een hongerige leeuw zijn kooi⁷⁸.

Zonder twijfel is het zo, dat naast enkele verzen die bijna woordelijk citeren, het vooral de ironische toon is die deze passages tot parodie maakt: zij klinken natuurlijk als een aanklacht in de

Dominus autem retribuet unicuique secundum iustitiam suam et fidem. – Vgl. de voorstelling van ondeugden als deugden in de aanhef van Garsias' van Toledo *Tractatus* (Lehmann, *op. cit.*, blz. 27).

69. I, 701: *Pauper ovat modico*: misbruik van *Eccli.* XVIII, 32: *ne oblecteris (...) in modicis* (?)

70. I, 696: *Copia plena dei* (vgl. I, 861) – vgl. *1 Par.* XXIX, 16: *omnis haec copia (...) de manu tua est, et tua sunt omnia*; *Ps.* XXIII, 1 (vgl. P. Lehmann, *op. cit.*, blz. 72).

71. I, 499 (vgl. III, 194) – vgl. *Eccli.* XIII, 23: *pasqua divitum sunt pauperes.*

72. I, 695: *Quo bucella michi minor est, hoc tristius intrat*; vgl. *Prov.* XVII, 1: *melior est bucella sicca cum gaudio, quam domus plena victimis cum iurgio.*

73. I, 704 vlg.; vgl. *Prov.* XIV, 20: *etiam proximo suo pauper odiosus erit; amici vero divitum multi*; *Matth.* XVI, 23: *Scandalum es mihi, quia non sapis ea quae Dei sunt, sed ea quae hominum* (dit laatste, naar *Marc.* VIII, 33, in het Geldevangelie, P. Lehmann, *op. cit.*, blz. 34).

74. IV, 47 vlg.; vgl. *Philip.* IV, 2: *Scio et humiliari, scio et abundare.*

75. V, 101 vlg.; *Matth.* IV, 19: *faciam vos fieri piscatores hominum.*

76. V, 463; *Luc.* VI, 38: *Date et dabitur vobis* (vgl. *Carmina Burana*, I; XIX).

77. V, 478; vgl. *Matth.* XIII, 12: *Qui enim habet, dabitur ei (...); qui autem non habet, et quod habet auferetur ab eo*; *ibid.*, XXV, 29; *Marc.* IV, 25; *Luc.* VIII, 18.

78. V, 115; vgl. *1 Petr.* V, 8: *diabolus tamquam leo rugiens circuit, quaerens quem devoret.*

oren, maar hebben de vorm van een verheerlijking van een nieuwe leer, en wel : een karikatuur van het Evangelie.

Amusanter zijn dan andere reminiscenties aan de bijbel. I, 817 vlg. („*Stantibus est facilis casus, grave surgere lapsis (...) Qui cecidere, monent stantes vitare ruinam, Quam sit stare bonum, scire ruina facit. Stent igitur stantes, strati, si copia, surgant, Surgere si nequent, qui cecidere, cubent*”) is berekend op de bijbelse tegenstelling *stare-cadere-resurgere*⁷⁹.

Natuurlijk wordt ook het beeld van de wolf en de schapen gebruikt, dat eigenlijk doorlopend voor ogen staat door het feit dat Isengrim een monnik is, die de schapen van de Heer moet weiden. Zo stelt in II, 41 de dichter de vraag of de wolf de dodelijke slag van Aldrada's bijl ontwijkt uit medelijden voor zijn schapen, die dan hun verdediger zouden moeten missen : een allusie op de goede herder die zijn schapen beschermt en er zijn leven voor geeft (*Iob. X, 11-12*). Wanneer de wolf de schapen tot zich roept om ze te verscheuren, geeft hij daarvoor volgende verklaring : „*Presbiter idcirco quia sum pastorque futurus, Ante saluto meos elicioque greges, Vt pastoris oves oviumque attendere pastor Indubia possit cognitione sonum*” (V, 575-578). Daarmee sluit hij aan bij *Iob. X, 3* : *Oves vocem eius audiunt, et proprias oves vocat nominatim, et educit eas*, en *Iob. X, 14* : *Ego sum pastor bonus, et cognosco meas, et cognoscunt me meae*⁸⁰. Een regelrechte omkering van *Matth. VII, 15* (*in vestimentis ovium, intrinsecus autem sunt lupi rapaces*) is de manier waarop de wolf zichzelf voorstelt : „*Sum lupus aspectu, mens est mansuetior agno*” (IV, 153).

In Boek II wordt Isengrim door de rammen erg verminkt ; Reinaert zet hen dan aan ook nog zijn huid af te stropen (II, 651), opdat hij verdorre als de nutteloze boom bij *Matth. XXI, 19*. – In III, 685 („*Ysengrime, senex iuvenis, letare !*”) vindt men ongetwijfeld een weerklank van *Eccl. XI, 9* : *Laetare ergo, iuvenis in*

79. Vgl. *Ier. VIII, 4* : *numquid qui cadit non resurget ? Eccl. IV, 10* : *Vae soli, quia cum ceciderit, non habet sublevantem se ; I Cor. X, 12* : *Qui se existimat stare, videat ne cadat* (vgl. de wijnparodie bij Lehmann, *op. cit.*, blz. 136). – I, 819 (*Qui cecidere, monent stantes vitare ruinam*) herinnert ook aan *Matth. VII, 27* (*Luc. VI, 49*) : *cecidit, et fuit ruina illius magna*. Terloops zij erop gewezen dat de visvangst van de wolf, die „de grote buit niet alleen kan ophalen, en Reinaert moet te hulp roepen” (I, 800 ; 887 vlg.) misschien geïnspireerd werd door de wonderbare visvangst van het Evangelie (*Iob. XXI, 6 ; Luc. V, 7*).

80. Ook de paus wordt ironisch als de goede herder voorgesteld in VII, 685 vlg. : *Scit bonus hoc pastor stolidasque in devia labi Et per opaca trahi compita meret oves ; 700* : *Vult sibi commissum salvificare gregem*. Daarom is het dat hij alle geld in zijn eigen schatkist wil weten, omdat hij wil beletten dat munten nog in stuivers worden verdeeld, en aldus het heilig kruis (wellicht : het kruis als afbeelding op de goudstukken, vgl. *Magister Nivardus' Isengrimus*, vertaald door J. Van Mierlo, Antwerpen 1946, blz. 219) meteen steeds meer in stukken wordt gedeeld.

adolescencia tua... – Wanneer, bij het ‘proces’ van de wolf, Berfried de beer er wil toe aanzetten niet in te gaan op de (sarcastische) bede van Reinaert „Isengrim toch niet méér huid af te nemen dan hij bezit”, blijft de beer bij zijn belofte en antwoordt in de stijl van *Iob. XIX, 22* (*Quod scripsi, scripsi*): „*Quod tribui, tribui*” (III, 946). Aan het lijdensverhaal (*Iob. XVIII, 22*: *Sic respondes pontifici*?) herinnert trouwens ook III, 1095 vlg.: „*Sic tu ... coram Rege putas magno principibusque loqui?*” – In IV, 219 vlg. gaat het er om of de wolf als monnik eigenlijk wel vlees mag eten. Om Isengrim te helpen de voorschriften van de regel te omzeilen, steunt zich de vos op het woord van Paulus: *Omnia munda mundis*⁸¹. – De vos wil de haan opeten, maar zijn pluimen wil hij hem laten: „*Hoc, quod vile tui est, esu quod inutile nosti, Quod muscis alitur vermiculisque, molam*” (IV, 983 vlg.); hierbij steunt hij zich ongetwijfeld op *I Reg. XV, 9*: *pepercit (...) universis quae pulchra erant (...); quidquid vero vile fuit et reprobum, hoc demoliti sunt*. – Maar Reinaert wordt op de vlucht gedreven door de komst van jagers; de beschrijving die Sprotinus van deze jagers geeft alludeert op de zwartgeklede Benedictijnen (*Quin etiam nigri*), die meer bepaald voorgesteld worden als „*speciem pietatis habentes*” (V, 197). Zo uitte zich reeds Paulus over de verdorven mensen: *Habentes speciem quidem pietatis, virtutem autem (...) abnegantes* (*II Tim. III, 5*). – Op een woord van Paulus ook⁸² beroept zich de wolfsmonnik wanneer hij in de kelders van de abdij Blandinium van alle wijnen proeft, „*Et sibi sic dicit: ‘Scriptura teste probate Omnia, sic scriptum est, atque tenete bonum!’*”⁸³. – Parodiërend door de context (nl. de marteldood van Isengrim) zijn ook de woorden van Salaura tot de wolf: „Verdraag, mijn vriend, de zware foltering en met een rustig gemoed” (VII, 235), want: „*Verberat electos ira benigna dei*” (VII, 240), naar Paulus’ *Quem enim diligit Dominus castigat, flagellat autem omnem filium quem recipit* (*Hebr. XII, 6*). – Op het evangelische thema *Diligite inimicos vestros*⁸⁴ tenslotte berust het sarcasme van Salaura, wanneer zij zegt tot Isengrim: mijn grootste vijand, die mij het meest kwelt en lastig valt, is mijn maag; hem zal ik geven wat mij het dierbaarst is, en dat zijt gij: want de Schrift zegt „*quod amari*

81. *Tit. I, 15*; vgl. *Rom. XIV, 20*. Het thema van het vleesderven o.m. ook in *Magister Golyas de quodam abbate* (vgl. P. Lehmann, *op. cit.*, blz. 137).

82. *I Thess. V, 21*. *Omnia autem probate, quod bonum est tenete*.

83. V, 909 vlg.; dezelfde tekst parodiëert ook het beroemde Ordelied der vaganten (*Cum in orbem universum, Carmina Burana*, 219); vgl. P. Lehmann, *op. cit.*, blz. 162.

84. *Diligite inimicos vestros, benefacite his qui oderunt vos (...) ut sicut filii Patris vestri, qui in caelis est: Matth. V, 44-45* (vgl. *Luc. VI, 27-35*).

debeat hostis, Omnis amans hostem dignus amante deo est" (VII, 397 vlg.).

Naast de H. Schrift heeft in de middeleeuwen ook de *Regula S. Benedicti* een invloedrijke rol gespeeld. Het ligt voor de hand dat Nivardus in een verhaal over de wolfsmonnik deze tekst gaarne als bron voor zijn parodie heeft gebruikt. Naast meer algemene allusies op het bestaan der kloosterregels zijn er passages die zeer bepaalde principes van de kloostertucht op het oog hebben. Zij karikaturiseren in vele gevallen de voorschriften in verband met de lichamelijke noden der monniken – een dankbaar onderwerp bij een vraatzuchtig personage als Isengrim. De hele verdediging van deze laatste – tijdens een fictieve synode voorgedragen⁸⁵ –, wanneer hij de gestolen hesp helemaal alleen heeft opgegeten, steunt op de kloosterdiscipline. Als vrome monnik – hij is weliswaar (tegen zijn zin) uit het klooster verwijderd, maar houdt zich nog gaarne aan de regels – gaat hij op het vastgestelde uur aan tafel⁸⁶ en wacht niet meer op Reinaert die zondigt tegen de stiptheid (I, 449 : *Hora facit neglecta reum*). Dit op grond van de bepaling : *Cum tinnierint veniendi cimbala signum Fratribus, ad mensas cetus adesto celer*⁸⁷. Isengrim zegt God dank voor Zijn gaven (I, 451) en begint te eten. Dat hij daarbij voor de vos niets overlaat, gebeurt in overeenstemming met de bepaling : *Hunc, qui pluris eget, sumere plura decet*⁸⁸. Ook de eerbied voor een ander voorschrift heeft hem gedwongen alles op te eten : verlaat immers een broeder de tafel zonder zijn maag voor meer dan de helft te hebben voldaan, dan begaat hij een inbreuk op de regel (I, 461 vlg.) ; dat is althans de interpretatie die de wolf geeft van *Reg. S. Ben. XXXIX-XL*, waar voorgehouden wordt de juiste maat te houden bij de maaltijden⁸⁹.

85. Deze karikatuur van een synode geeft weliswaar geen uitvoerige beschrijving van een kerkvergadering (I, 417 vlg.), zoals dat bv. in het *Concilium in Monte Romarici* (vgl. P. Lehmann, *op. cit.*, blz. 110 vlg.) gebeurt, maar het staaltje van sofistiek dat de wolf zijn verdediger in de mond legt laat wel toe hier te spreken van satirische parodie. Valse interpretatie van bijbelteksten en regelvoorschriften vormen de basis. Over de synode vgl. I, 899 vlg. (Reinaert's weerwraak) en IV, 729 vlg.

86. I, 445 vlg. ; I, 448 ; vgl. II, 471.

87. I, 433 vlg., naar *S. Benedicti Regula* (ed. G. Penco, *Bibl. di Studi Superiori XXXIX*, Firenze 1958) XLIII, 13 ; *tinnierint cimbala* naar I Cor. XIII, 1 : *cymbalum tinniens*. Vgl. IV, 290 : *et perit hora dapum*.

88. I, 432 naar *Reg. S. Ben. XXXIV*, 3-4, op grond van *Act. IV*, 35 ; vgl. I, 459 vlg.

89. Een gelijkaardige interpretatie van de vastgestelde hoeveelheden geeft in verband met de drank V, 937 vlg. : *Regula vult (...) Ut superet mediam Bacchus adusque gulam*, naar *Reg. S. Ben. XL*, 6 : *ut non usque ad satietatem bibamus, sed parcus*.

Reinaert heeft trouwens geen enkele reden om kwaad te zijn, want Isengrim heeft hem de wis overgelaten waaraan de hesp was opgehangen. Welnu, de laatkomer moet maar tevreden zijn met wat hem rest⁹⁰. De wolf treft geen schuld, integendeel : schuldig zou hij zijn, had hij ook maar één kruimel overgelaten⁹¹.

Later nodigt Reinaert de wolf dan uit te gaan vissen ; dit is hem toegestaan : „*non prohibet pisces tibi regula*”⁹². Men moet trouwens niet steeds vlees eten, want „*Munditie frenum ebrietas et crapula vendunt, Qui mundus fieri querit, utraque cavet*”⁹³. Tegen de gulzigheid van Isengrim bestaat echter geen middel ; hij was reeds vraatzuchtig van nature, maar „*adiecit stimulos regula sancta suos*” : „ik zeg, wanneer ik verzadigd ben, 'genoeg' ; de monnik steeds 'het is maar weinig'”⁹⁴. Op de voorgeschreven kloosterkost wordt herhaaldelijk gealludeerd. Wanneer de bedevaarders Isengrim absoluut de wolfskop willen te eten geven, is hun uitvlucht : „*pisces pulmentaque desunt, nec quis in his lucis invenit ova duo*”⁹⁵. Waarop de wolf, blij met het vooruitzicht vlees te kunnen eten, als een heilige monnik : „*Vescimur appositis, nil exigo nilque recuso, Dona dei fiunt et tua grata michi, Sanctis sancta suis sanctus deus omnia fecit...*”⁹⁶.

Een parodie – in het algemeen – op de sobere porties die in de regel worden voorgeschreven, is ook de passus waar verhaald

90. I, 464 vlg. : *Hec superant, plus his non iubet ordo dari, Quod superavit, habe* ; vgl. de verzen van het vrijstellingsprivilegie (St. Pölten ; bij Lehmann, *op. cit.*, blz. 161) : *nunquam presentes debeant exspectare absentes. Absentes careant, presentes omnia tollant.*

91. I, 475 vlg. : *non culpandus, potius culpabilis essem, si michi mansisset mica pusilla super* ; vgl. Willem van Hirsau, *Constitutiones* I, 64 (Migne, Patr. Lat., CL, blz. 994) : *De micis diligentissime cavet, ne quid vel minutissimum cadat et pereat.*

92. I, 555 naar Reg. S. Ben. XXXIX, waar wel *caro quadrupedum* wordt verboden ; vgl. II, 521 vlg. : *Neve tibi illicite patiare cibaria mense, Quod fueris frater, te meminisse decet.*

93. I, 563 vlg. ; vgl. Reg. S. Ben. XXXIX, 7-8 : *remota prae omnibus crapula...* naar Luc. XXI, 34.

94. I, 644 ; vgl. bv. Reg. S. Ben. XL, 8 : ... *benedicant Deum (...) et non murmurent*, maar vooral de algemene bepalingen van XXXIX, XL, IV, 13 (*ieiunium amare*), IV, 35-36 (*non esse vinolentum, non multum edacem*). In dezelfde rubriek zijn onder te brengen : II, 245 vlg. : *sibi quisque fit utilis abbas, Sanctior est, quisquis pinguior esse potest* ; II, 251 : *Et crassus fieres abbatum more proborum* ; V, 412 : *Relligio vacui pessima ventris erit* ; V, 949 vlg. : *Abbas noster edax bibulusque ut fratribus alto Nomine, sic stomachi religione preest*. Het thema keert regelmatig terug in de parodie : vgl. P. Lehmann, *op. cit.*, blz. 79 ; 137 .

95. IV, 217 vlg. ; vgl. Reg. S. Ben. XXXIX, 3 : *ergo duo pulmentaria cocta fratribus omnibus sufficient* ; *Magister Golyas de quodum abbate* (P. Lehmann, *op. cit.*, blz. 138) : *ova comedit saepissime, quia regularia sunt.*

96. IV, 233 vlg. ; vgl. Reg. S. Ben. LXI *de monachis peregrinis qualiter suscipiantur*, 1-3 : *Si quis monachus (...) pro hospite voluerit habitare in monasterio, et contentus est consuetudinem loci quam invenerit (...), suscipiatur...* ; vgl. ook Reg. S. Ben. XL, 9 : *ut absque murmurationibus sint.*

wordt waarom de wolf in het klooster treedt. Isengrim ontmoet de vos, die zich de kruin heeft laten scheren, en krijgt van hem enkele pasteien waarvan Reinaert beweert dat zij het voedsel zijn dat in zijn orde wordt gegeten (V, 361 : „*nostris cibis ordinis iste est*”). Onmiddellijk wil de wolf dáár zijn, waar zo lekker voedsel is (V, 406 : „*Frater ,ubi his epulis vivitur, esse velim!*”). Wat hem echter doet aarzelen, is dat zulke zachte spijsen te vlug verteerd zijn, en zo de maag immer leeg blijft (V, 411). Dit bezwaar weet Reinaert nochtans te weerleggen : „*Quamvis fluxa vorent, usque vorare licet*” (V, 414) : men eet er de ganse tijd, elkeen heeft genoeg voor drie (V, 424), en de zangers nog tweemaal zoveel (V, 426). Die regel behaagt de wolf wel (V, 436 : *regula sacra placet*), en overtuigd gaat Isengrim naar het Blandijnklooster. Eens opgenomen in de kloostergemeenschap wil hij al dadelijk, met niet minder nauwkeurig afgewogen porties⁹⁷, nieuwe rantsoenen invoeren. In plaats van de pasteien stelt hij voor : „*Quod si quinque ovium det nostri cuique diatim Cena duas, totidem prandia, nona suam, Tunc tedere sui non accidit ordinis ullum*”⁹⁸.

Niet alleen de bepalingen over spijs en drank leverden Nivardus stof tot parodie⁹⁹. Wanneer de wolf bv. de gestolen hesp wil delen met de vos, huldigt hij als kloosterling het principe : „*communis erit, quo more iubetur Claustricola 'est nostrum' dicere, quicquid habet*”¹⁰⁰. Als Reinaert dan zijn verdwenen stuk schreeuwend op-eist, doet Isengrim nogmaals beroep op de regel : *Clamanti monachus „frater, temere exigit”, inquit, „Exige fraterne*”¹⁰¹. Van de voorschriften om op passende wijze te spreken en te zwijgen maakt ook de vos (die zich de kruin liet scheren) gebruik, wanneer hij

97. Vgl. Reg. S. Ben. XXXIX-XL.

98. V, 603 vlg. ; *quinque ovium* is wellicht geïnspireerd door de bepaling slechts vijf eieren (*ova*) te eten : vgl. *Magister Golyas de quodam abbate* (Lehmann, op. cit., blz. 138) : (*ova comedit...*) *quia rigore regulae coarctatur, ne quinarium numerum excedat*.

99. De persoonlijke regel van Isengrim (men moet steeds voor ogen hebben dat hij monnik is of is geweest) zou men trouwens als een algemene parodie op de kloosterbeginselen kunnen beschouwen : veel van wat de wolf in I, 576 (*Nil do, sperno modum, devoveoque fidem*) vlg. als zijn principes te kennen geeft, kan men stellen tegenover de *instrumenta bonorum operum* in Reg. S. Ben. IV.

100. I, 441 vlg. naar Reg. S. Ben. XXXIII, 6 : *Omniaque omnibus sint communia, ut scriptum est, nec quisquam suum aliquid dicat vel praesumat*, steunend op Act. IV, 32. Vgl. *Ecbasis*, 309 vlg.

101. I, 457 vlg. naar Reg. S. Ben. VII, 60 : *Vndecimus humilitatis gradus est, si, cum loquitur monachus (...) non sit clamosus in voce*. Aan dergelijk voorschrift herinnert ook VII, 159 vlg. : *Cantavit tua turba satis, didicere profecto Tollere clamose carmina prima nimis*, te vgl. met Reg. S. Ben. XIX *de disciplina psallendi*. (Vgl. *Ecbasis*, 318). De regel verbiedt eveneens het buitenmatig spreken (Reg. S. Ben. IV, 52 : *multum loqui non amare* ; VI *de iaciturnitate*) en daarop gaat wel terug dat de monnik Isengrim bij de ontmoeting met de rammen zo weinig op woorden is gesteld (II, 337 vlg. : *Sit sermo brevis iste (...) Sit brevis aut nullus ! nullus michi sermo videtur Esse brevi melior*).

door zijn oom verkeerdelijk als „Satan” wordt aangesproken : „*Patruē, tam fandi quam congruit ordo silendi Fratribus ; ut mandata regula, disce loqui ! (...) dicor (...) 'Reinardus frater', dicere mitte 'Satan'*” (V, 355 vlg.).

Als monnik in het Blandijnklooster drijft Isengrim het zelf zo ver, tijdens het officie de geboden stilte te verbreken : *Indoctus frater veneranda silentia rumpit*¹⁰². Hij heeft namelijk het teken van de supprior niet begrepen, waardoor hem wordt beduidt dat hij moet invallen voor de zang. Het daarop volgende gesis van de anderen, die hem willen doen zwijgen, interpreteert hij als het teken voor etenstijd¹⁰³. Als hij het eindelijk begrepen heeft is zijn antwoord : „*Non est hoc aliud, cur tanto turbine flastis ? Heu potuit 'canta' dicere nemo michi ?*” (V, 895 vlg.).

Later wordt de wolf dan toch uit het klooster gewezen. Maar de regel heeft op hem een blijvende invloed gehad. Zo althans laat Nivardus het ons doorschijnen wanneer Isengrim de afstraffing door de vier rammen ondergaat : „*Monachus ille volens credi quandoque fuisse Omne pie suffert dedecus atque silet*” (II, 685 vlg.) ; of ook wanneer hij voor de troon van de koning heen en weer wordt gestoten : *pius ille tacebat, Ad laudem meditans omnia ferre dei* (III, 217 vlg.). De regel zegt toch immers : *Malum pro malo non reddere, iniuriam non facere ; sed et factas patienter sufferre* (Reg. S. Ben. IV, 29-30), en : *Quartus humilitatis gradus est, si in (...) duris et contrariis rebus vel etiam quibuslibet inrogatis iniuriis, tacite conscientia patientiam amplectatur et sustinens non lassescat vel discedat...*¹⁰⁴.

Zelfs de ever past zich aan aan de monnikensfeer die rond Isengrim schijnt te hangen : hij zou de wolf namelijk voor dwaas schelden, ware het niet dat de regel dit verbiedt : „*Insiapiens dici poterat, nisi norma vetaret*”¹⁰⁵.

Het is normaal dat ook daar, waar de intrede van de wolf in het klooster wordt beschreven, zich de gelegenheid voordoet de regel en de gewoonten (V, 453 vlg.) te parodiëren. Zo wordt Isengrim bv. zeer gemakkelijk opgenomen : *Et facile est intrare datum (sed triste reverti)* (V, 449), wat het principe van de regel omkeert : *non ei* (sc. noviter venienti) *facilis tribuatur ingressus*¹⁰⁶.

102. V, 823 ; vgl. Willem van Hirsau, *op. cit.*, I, 5 (Patr. Lat., CL, blz. 940) *de silentio, in quibus officinis sit tenendum*.

103. V, 824 vlg. ; over de tekens vgl. Willem van Hirsau, *op. cit.*, I, 6-25 (Patr. Lat., CL, blz. 940-957), en voor deze passus meer bepaald I, 20 *de signis, quae ad divinum obsequium pertinent*.

104. Reg. S. Ben. VII, 35-36 ; vgl. *ibid.*, 42-43.

105. III, 981 naar Reg. S. Ben. IV, 22 op grond van *Matth.* V, 22 : *qui autem dixerit : Fatue, reus erit gehennae ignis*. In dezelfde aard : V, 947 : *nemo suae socium debet contempnere sortis*, naar Reg. S. Ben. IV, 65 vlg.

106. Reg. S. Ben. LVIII, 1.

Hij is overtuigd dat er in het klooster slechts te eten valt, wat hem doet zeggen : „*Ha miseros homines, quos talis regula terret ! Qui dubitat, dubitet, non revocabor ego. Nunc certe video, quia me deus egerit istuc*” (V, 655 vlg.). Dit alludeert wel op de strenge proef die de postulanten moeten doorstaan om hun vastberadenheid te tonen, en op het voorschrift dat hén geldt : *sicut ait Apostolus, „probate spiritus, si ex Deo sunt”*¹⁰⁷.

Wat de lofrede op Walther van Egmont betreft (V, 459 vlg.), zij bevat in haar beschrijving van deze man menige trek uit het beeld dat de regel van de ideale abt geeft¹⁰⁸. Meer details laten wij terzijde : de tekst heeft niet onmiddellijk een komische uitwerking, en de parodie wordt enkel duidelijk door het sarcasme van de verzen die de lofrede besluiten : *Illius hoc mundus, deus autem cetera novit, Auditis paucis pluribus adde fidem* (V, 495 vlg.).

Tot een duidelijke karikatuur worden de plichten van de abt in de reeds vermelde verzen : „*Abbas noster edax bibulusque ut fratribus alto Nomine, sic stomachi relligione preest, At michi non suffert abbas imitabilis esse, Ergo sequi vetitus moliar ire prior, Abbatem fratresque simul virtute preibo, Si, qui plura vorat, sanc-tior esse potest*” (V, 949 vlg.), woorden van Isengrim die teruggaan op het voorschrift dat de abt het goede moet voorhouden en van het kwade afhouden door woord en daad¹⁰⁹.

Op de vergevensgezindheid van de vader, voorgeschreven door *Reg. S. Ben. LXIV*¹¹⁰, doet de ruïn Corvigarius beroep tegenover de wolf : „... *o parce reo, domine abba ! (...)* *Qui miser esse potest, miseros mediocriter angat (...)* *Quisque sui, dum quem corripit, esto memor !*”¹¹¹.

– Andere passages waar de *Ysengrimus* een komisch beeld geeft

107. *Reg. S. Ben. LVIII*, 2 vlg. ; vgl. *ibid.*, Prol., 46-47.

108. Vooral hoofdstuk II van de regel komt in aanmerking : *qualis debeat abbas esse*. Men vergelijkte V, 487 : *se facere affatu medium* met *Reg. S. Ben. III de adhibendis ad consilium fratibus* ; V, 493 : *Personas dirimit meritis, non ponderat ere* met *Reg. S. Ben. II*, 16 : *non ab eo persona in monasterio discernatur. Non unus plus ametur (...)* nisi quem in bonis actibus (...) invenerit meliorem ; V, 494 : *Recta docens, eadem, que docet, ipse gerit* met *Reg. S. Ben. II*, 12 : *omnia bona et sancta factis amplius quam verbis ostendat*.

109. *Reg. S. Ben. II*, 11-13 : *Ergo cum aliquis suscipit nomen abbatis, duplici debet doctrina suis praeesse discipulis...* ; vgl. *ibid.*, 30 : *Meminere debet semper abbas quod est, meminere quod dicitur, et scire, quia, cui plus committitur, plus ab eo exigitur*.

110. 12 : *In ipsa autem correptione prudenter agat, et ne quid nimis, ne dum nimis eradere cupit aeruginem, frangatur vas* ; 13 : *suamque fragilitatem semper suspectus sit...* ; 14 : *prudenter et cum caritate ea (sc. vitia) amputet*.

111. V, 1265 vlg. : *Peccavi, peccasse piget, nec me abnego sontem esse nec excuso...* herinnert aan de plicht van de monnik : *quintus humilitatis gradus est, si (...) mala a se absconse commissa, per humilem confessionem abbatem non celaverit suum* (*Reg. S. Ben. VII*, 44).

van de *Regula* zijn dan nog : V, 510, waar de stroeve Boudewijn van Liesborn volgende raad krijgt : *Largum leta decet facies et lingua suavis, Ne rear iratum dona dedisse michi*, te vergelijken met *Reg. S. Ben. V de oboedientia*, 16 : *quia hilarem datorem diligit Deus*¹¹² ; V, 571 vlg. waar de wolf tot zijn medebroeders zegt : „*Presbiter, ut credo, non optassetis ut essem, Ni dignus tanto noscerer esse gradu*”, naar *Reg. S. Ben. LXII*, 1 : *Si quis abbas sibi praesbyterum vel diaconum ordinari petierit, de suis elegat qui dignus sit sacerdotio fungi*. De regel kan niet de volle instemming van de wolf wegdragen (V, 586) ; toch heeft deze niets tegen het dutje na eten (V, 587 : „*Arguere estivum post prandia nolo soporem*”), dat in *Reg. S. Ben XLVIII*, 5 wordt voorgeschreven¹¹³. Beeldrijk is de manier waarop wordt gezegd dat de vliegen de herstellende wolf lastig vallen : hij ligt daar, *nimum muscas egrum pietate parantes visere concussis dentibus ire rogans* — een beeld dat gebruik maakt van *Reg. S. Ben. IV*, 16 (*infirmum visitare*, op grond van *Matth. XXV*, 36). Een gelijkaardige plicht, nl. de doden te begraven¹¹⁴, is één van de redenen waarom het zwijn Becca Isengrim een eervolle begrafenis niet zou willen weigeren : „*honestas publica mundi Exequias celebres et sacer ordo petit*” (VII, 450) ; volgens Salaura echter heeft de abt Isengrim in zulke boosheid geleefd, dat hier het voorschrift niet kan gelden : „*Ordinis ergo sacri pereat reverentia, postquam Occubuit, cuius vita nefanda fuit*” (VII, 455 vlg.).

In nauw verband met de parodie van de regel staat natuurlijk het karikaturiseren van de *Consuetudines* der kloosters. Sprekend over het pak slaag dat de vissende Isengrim van de dorpelingen heeft gekregen, stelt Reinaert het voor alsof hij dacht dat de deserterende monnik nu werd teruggehaald en aan een lijfstraf werd onderworpen. De straf die de wolf hier heeft te ondergaan, *vestibus abscissis verberibusque datis* (II, 236), wordt o.m. door Willem van Hirsau¹¹⁵ voorgeschreven (weliswaar voor vergrijpen 'in capitulo') : *Quod si quis inobediens et rebellis (...) fuerit (...), fratres (...) ipsi ultro continuo irruentes comprehendant, et invitum exspoliant, et si videtur priori, licet antea verberatum, iubet acriter virgis caedi*.

Met de verzen V, 615 vlg. („*Qui minus oblato fuerit convictus*

112. Naar *II Cor. IX*, 7 ; vgl. *III*, 894 : *datque libenter eam* (sc. pellem) (?)

113. *Post sexta autem surgentes a mensa pausent in lecta sua cum omni silentio ;* vgl. *ibid.*, *XL*, 2-3 : *tota aestate (...) ad sextam prandeant*.

114. *Reg. S. Ben. IV*, 17 : *mortuum sepelire*.

115. *Op. cit.*, *II*, 7 (Patr. Lat., *CL*, blz. 1047) : *rebellis quomodo tractetur*. *Reg. S. Ben. XXVIII*, 1 is algemener : ... *ut verberum vindicta in eum procedant*.

in alvum Traicere, auriculas cauteriatus eat") wordt een formulering geparodieerd die in de voorschriften herhaaldelijk – en meestal als besluit van een of andere bepaling – voorkomt¹¹⁶. Wie dus bij de nieuwe verordening van de wolf, vijf schapen per dag te eten, te kort schiet, zal aan zijn oren gebrandmerkt worden¹¹⁷.

Op kerkelijke strafbepalingen gaat IV, 879 vlg. terug; de haan, die zich verbonden heeft samen met de andere dieren de bedevaart voort te zetten, vertrouwt de vos niet en vlucht weg: *Ieiunare minus rupto pro federe gallum Terret, quam certa morte carere iuvat*. De strafmaat voor iemand die zijn woord verbreekt 'pro vita redimenda' geeft Regino van Prüm als volgt: *3 quadragesimas, alii iudicant 3 annos, unum ex his in pane et aqua, poeniteat*¹¹⁸.

Parodie op de kloosterinstellingen is ook een deel der boertige beschrijving van de chaos die ontstaat, wanneer de broeders door hun sissen Isengrim willen tot zwijgen brengen, en aldus als het ware een storm doen losbreken (V, 821 vlg.). Wanneer men namelijk de klokken gaat luiden¹¹⁹, gebeurt ook dit volgens de voorschriften bij storm: *Statim duo signa maxima pulsantur, quousque instantia tanti periculi transisse videatur*¹²⁰.

Maar er zijn nog meer gewoonten en rituelen die Nivardus stof tot parodie hebben geboden.

Spottend meldt Reinaert de vissende wolf dat een priester onder begeleiding van het volk in aantocht is, met kruisen, een boek en relikwieën, om Isengrim's verwaarloosde kruin wat bij te werken (I, 855 vlg.). Met leedvermaak wordt hem aldus een pak slaag beloofd, voorgesteld onder de vorm van een zegening: „*Tunc vere, quia plena dei sit copia, dices, Cum benedicta tuum sparserit unda caput*”¹²¹.

116. Zo bv. *Reg. S. Ben. XXXII, 4-5: Si quis (...) tractaverit, corripitur. Si non emendaverit, disciplinae regulari subiaceat; LI, 3: quod si aliter fecerit, excommunicatur; LXII, 10; LXXI, 9: si contumax fuerit, de monasterio expellatur.*

117. V, 917: ... *hic caput est, quod cras intrabit in archam* (de straf voor de wolf die zich bedrinkt in de wijnkelder) alludeert op de kloosterkerker; vgl. Willem van Hirsau, *op. cit.*, II, 7: *carcer est talis in quem cum scala descenditur, nec ostium, nec fenestram habet; 8: de Bogis* (Patr. Lat., CL, blz. 1047).

118. Regino, *De synodalibus causis et disciplinis ecclesiasticis* (ed. F. Wasserschleben, 1840), II, 338; vgl. Voigt, *op. cit.*, blz. 248.

119. V, 855 vlg.: *Te deum rapitur, clanga ilico bombilat ingens, Et maior tonitrus altera more molit*, wat door de wolf weer als teken voor etenstijd wordt begrepen.

120. Willem van Hirsau, *op. cit.*, II, 35 (Patr. Lat., CL, blz. 1093).

121. I, 855 vlg.; vgl. Willem van Hirsau, *op. cit.*, I, 2 (Patr. Lat., CL, blz. 934): *Hoc ordine eadem tonsura agitur (...) Deinde aqua benedicta eos aspergit et tondet...* Aan de kruinschering, telkens symbool van een of andere mishandeling van de wolf, wordt ook herinnerd in II, 33 vlg., waar Aldrada zegt: „*Ne crebro indigeat tonsore corona recrescens, Rado tibi pariter colla caputque semel*”, en in V, 1225 vlg. (gesproken door Corvigarius): „*Rapta cuculla tibi est, nimiumque corona recrevit, Te species fratrem nulla fuisse docet. Truncandas submitte comas, redolabo coronam*”.

Aan het kloosterleven is verder het overdrachtelijk gebruik der verschillende *horae* ontleend. Zich aanpassend aan de terminologie waarmee de wolf als monnik wel best moet vertrouwd zijn, stelt de ezels Carcophas de hofdag voor als een dag in het klooster. „De priem”, aldus de ezels tot Isengrim, „hebt gij vandaag reeds mooi gezongen” (III, 705), hiermee doelend op de episode waar de wolf zich uitgaf voor geneesheer (III, 93-274); „maar er is nog een hele reeks getijden te zingen; maak het kort en sta uw vacht af: zo worden zij alle ineens gezongen” (III, 711-712). Het thema verder uitwerkend zegt de beer die zopas Isengrim heeft gevild: „... *comites, hec lectio lecta est, Nunc melius, cui non complacet ista, legat, (...) Carcophas, quid ais? Videor legisse venuste?...*” (III, 963 vlg.), waarop de ezels antwoordt: „*peream, nisi legeris apte, Hactenus et placide sustinet ille legi; Legeris ulterius...*”¹²². Een gelijkaardig gebruik van het officie maken de verzen IV, 557 vlg., bij het bezoek van Isengrim in de bedevaardershut. Berfried maant de wolf, die tussen de deur geklemd zit, aan te vertrekken: hij kan nog juist op tijd terug in het klooster zijn voor de completen¹²³. In feite laat men hem natuurlijk niet gaan, wat meebrengt dat hij hoogstens nog de metten van de volgende dag zal kunnen bijwonen (IV, 658). De vos is echter van mening dat het pijnlijke afscheid dat zij hem bereid hebben, reeds voldoet aan de eisen van een nachtofficie met daaropvolgende metten (IV, 679 vlg.). Daarop gaat dan weer de wolf in: volgens hem hebben Reinaert en zijn zeven gezellen elk een les van de *Vigiliae nocturnae* gelezen, d.w.z. elk heeft het zijne bijgedragen tot de pijniging van de wolf. Alleen tegen acht is Isengrim niet in staat telkens het *Responsorium* op zich te nemen. Hij meent dat nog beter aan de regel moet worden voldaan: de negende en volgende lezingen, met de aansluitende *Laudes matutinae* zullen hij en zijn gezellen bij dageraad voor hun rekening nemen (IV, 683 vlg.): bedoeld is hiermee de wraakneming der wolvenbende in IV, 739 vlg.¹²⁴.

In de bisschoppelijke waardigheid en haar attributen heeft Nivardus eveneens mogelijkheden tot karikatuur gezien. De uit de handen van de dorpingen vluchtende wolf wordt

122. III, 969 vlg. De dichter maakt hier gebruik van de dubbelzinnigheid van *legere*: voorlezen en verzamelen, plukken.

123. IV, 557. Isengrim's zuchten en grommen wordt eerst geïnterpreteerd als een gezongen mis (IV, 586), dan als een theologische voordracht (IV, 592), tenslotte als een biecht, die eindigt met de absolutie (IV, 609), waarop Berfried een gemoduleerd *Amen* antwoordt: een stoot met de drie verschillend klinkende horens van zijn gewei (IV, 611).

124. Hier zij ook herinnerd aan de reeds hoger vermelde scène in het klooster, waar het nachtofficie ontaardt omdat Isengrim, wien het tiende *Responsorium* was opgedragen, het hele *opus Dei* van de Regel slechts beschouwt als eten en drinken, en dan ook alle tekens in die zin begrijpt: V, 629 vlg.

voorgesteld als een plichtvergeten prelaat die in zijn haast om weg te komen er niet aan denkt aflaten te verlenen, nieuwe dogma's uit te vaardigen, schuldigen te excommuniceren of te absolveren. Hij gebiedt niet eens de vrouw die voor hem ligt uitgestrekt, op te staan (Aldrada die door het geweld van haar bijlslagen neergevallen was), hernieuwt geen verwaarloosde geboden en schaft al te strenge niet af. Hij geeft geen verordeningen, en looft het goede niet¹²⁵. Hij sterkt noch zegent de menigte, neemt zich geen geleide, en wil zelfs niet de tijd van één *benedicite* nog blijven; hij ziet er van af een korte psalm na de nuttiging te bidden, dankt God noch het volk¹²⁶. Kortom, hij vergeet zijn hele bisschoppelijke plicht: „mij verwondert het”, zegt de auteur, „dat een bisschop aldus weggaat”¹²⁷.

De scène waar Isengrim wordt beroofd van zijn vacht geeft aanleiding tot de voorstelling van de wolf in liturgische gewaden. Zo stroopt de beer hem de schouderdoek af, die in de liturgie *amictus* (of *ephor*) wordt genoemd: *Grandevi iuvenis restrofat ursus ephor*¹²⁸; of, zoals het elders wordt gezegd, hij ontdoet hem van de *tunica*¹²⁹. Het restje huid op zijn kop wordt, in dezelfde stijl, de mijter (III, 991: „*Detrahe (...) mitram*”; III, 1000: „*Ampla ad utrasque aures infula tendit adhuc*”) of de *tiara* (III, 1006: *rapta tyara*)¹³⁰.

Aan Isengrim's bisschoppelijke waardigheid herinnert ook de herhaaldelijk voorkomende liturgische groetformule *Pax vobis*¹³¹, die, naar het Evangelie (*Ioh. XX, 19; 21; Luc. XXIV, 36*), door de bisschop tijdens de H. Mis wordt gebruikt¹³².

Parodie van enkele bijzonderheden der bisschopswijding zelf zijn de verzen V, 1041 en volgende. De wolf heeft zijn kandidatuur voor het bisschopsambt gesteld: „*Antistes fieri sperans (...) devoro, predor, bio*” (V, 1013 vlg.); maar de monniken reageren

125. Dit alles alludeert op opdrachten van de bisschop tijdens voorbereidingsmis en preek.

126. Allusies op Communie en slotceremonie.

127. II, 136-150. Op welke onderdelen van de ambtsplechten tijdens de *Missa pontificalis* deze verscheidene verzen teruggaan, verklaart Voigt, *op. cit.*, blz. 82 vlg. in detail.

128. III, 952; vgl. Voigt, *op. cit.*, blz. 179.

129. III, 976: *Scit iuvenem papam detunicare probe*. Hetzelfde liturgische gewaad is, naar Voigt, *op. cit.*, blz. 184, ook bedoeld in III, 1029 (*Quam poderis bisincta rubet*), maar dan voor het bloedrode vlees van de wolf; vgl. III, 1091.

130. Reeds in „*Aegrum fama fuit...*”, 65: „*Quis dedit, urse pater, capite hanc gestare tyaram?*”.

131. Vgl. VI, 56; IV, 714, VII, 13 (*pax tibi*).

132. Vgl. Voigt, *op. cit.*, blz. 201 vlg. Gelijkwaardig: „*Benedicite*” (bv. II, 329; IV, 141), de groet die Isengrim gebruikt sinds hij kloosterling is, en het normale *vale* dus niet meer past (V, 451 vlg.: *Dat commune 'vale', nondum 'benedicite' doctus Dicere fraterne, discere cepit ibi*).

niet zoals hij het had gewild: de gegeerde wijding wordt voor Isengrim de zoveelste afranseling. De zalving van het hoofd gebeurt door een eerste broeder, die een kistje met vlooien uitschudt in de oren van de wijdeling (V, 1051 vlg.), waarbij de normale formule wordt vervangen door: „*Hoc aspergo sacri caput (...) semine olivi, Deficit uncturus tempora sacra liquor; Sanctius est semen, vita est in semine, transit In cerebrum saltu sanctificante vigor*”¹³³.

Een volgende brengt de mijter aan: in feite een aarden pot vol hooi, waarmee op Isengrim's hoofd wordt geslagen (V, 1057 vlg.). Ook daarbij hoort een formule¹³⁴. Een derde komt met een stola, waarmee het in bijzondere gevallen verleende pallium is bedoeld, aandraven (V, 1074 vlg.): in werkelijkheid een stuk van een gareel dat Isengrim om de nek wordt geslagen.

De wijdingsceremonie besluit hier dan de abt door slagen met een molensteen, die de gaven der gelovigen aan de nieuwgewijde moeten symboliseren¹³⁵.

Tot zover de ritus van de bisschopswijding. Ook, maar minder uitgebreid, wordt nog van een andere ritus gebruik gemaakt, nl. die waarbij de relieken van heiligen in een schrijn worden gezet. Gezien Isengrim zijn heiligheid reeds tijdens zijn leven heeft bezeten, zal hij levend in een schrijn, in casu de maag van Salaura en de andere zwijnen, worden ondergebracht (VII, 385 vlg.). Het is trouwens te vermelden dat de wolf, die rust in 66 zwijnenmagen, ook een humoristisch grafschrift krijgt, en wel: *Vnum pontificem satis unum claudere marmor Sueverat. Ex merito quisque notandus erit. Vndecies senis iacet Ysengrimus in urnis. Virtutum turbam multa sepulcra notant. Nono Idus Iunias exortu veris is inter Cluniacum et Sancti festa Iohannis obit*¹³⁶.

Wij hebben reeds gewezen op de humoristische weergave in grote trekken van de *Missa Pontificalis*. Ook in Boek VII wordt

133. V, 1053 vlg. Vgl. bij de zalving: *Hoc, Domine, copiose in eius caput influat; hoc in oris subiecta decurrat (...) ut tui spiritus virtus et interiora eius repleat.* (Vgl. C. Vogel - R. Elze, *Le Pontifical Romano-Germanique du dixième siècle*, Città del Vaticano 1963, I, blz. 218).

134. De formule: „*Sume (...) alme pater! (...)*” (V, 1060 vlg.) vertoont geen gelijkenis met het gebed bij het opzetten van de mijter, herinnert wel enigszins aan het gebruikelijke „*Accipe baculum*”, „*Accipe anulum*” (vgl. C. Vogel - R. Elze, *op. cit.*, I blz. 222 vlg.).

135. V, 1077 vlg. De beschrijving van Isengrim's tuchtiging gaat dan over naar een ander beeld, nl. dat van de ziekenverpleger.

136. VII, 417 vlg. Hier is te verwijzen naar het gedicht van Sedulius Scottus 'De quodam verbece a cane discerpto' (*Carmina* II, 41, MGH., Poet. III, blz. 204-207), waar de ram een humoristisch grafschrift krijgt. De wolf heeft ook in de *Ecbasis capitivi*, 1166-1170, een epitaphium dat bovendien de bijbelse stijl schijnt te parodiëren: *Ve qui predaris, quoniam predaberis ipse!* ... (vgl. P. Lehmann, *op. cit.*, blz. 167).

van de mis gebruik gemaakt¹³⁷. Het gaat dan weer om een geliefkoosd procédé van Nivardus, nl. de voorstelling van Isengrim's mishandelingen onder de vorm van een gewijde handeling. Bij zijn mis-parodie is onze dichter nochtans veel minder brutaal dan de latere vaganten, die deze dienst overplantten naar hun wereld van kroegen, teerlingspel en drank. Ook volgt Nivardus het schema der liturgische teksten en handelingen niet, zoals zij, op de voet, maar houdt het bij meer algemene gelijkenissen¹³⁸.

Wij geloven dat het verloop van deze episode niet beter kan worden weergegeven dan door de nota's van Voigt, die wij hier dan ook vrij volgen.

Isengrim ontmoet Salaura (zijn meter), en wil haar de vredeskus geven¹³⁹. Zij weigert, vermits zij van oordeel is dat een vredeskus pas wordt gegeven na de consecratie¹⁴⁰, en dus eerst het voorafgaande gedeelte van de mis moet worden gebeden; daarvoor is het nog te vroeg gezien men nog niet eens voor de priem heeft geluid (VII, 33). Daarop antwoordt de wolf dat het hem niet is toegestaan mis te lezen, omwille van het verlies van een poot¹⁴¹. Salaura, hoogste abdis der orde van de zwijnen, behoudt zich het recht voor zelf op tijd en stond die mis op te dragen (VII, 39 vlg.). Isengrim van zijn kant hecht aan de kloosterklok geen belang: zijn maag heeft reeds lang het uur geslagen (VII, 49 vlg.); ook is hij, ditmaal in overeenstemming met de voorschriften, nog nuchter (VII, 72), zodat niets in de weg staat. De abdis verklaart zich dan tenslotte bereid, maar wil nog het koor oproepen (VII, 88 vlg.). Daartoe verzoekt zij Isengrim haar in het oor te bijten, waarop zij de stem verheft¹⁴². Eerst, zo meent de wolf, voor het *Intro-*

137. Naast deze meer uitgebreide passages zijn ook volgende allusies te vermelden. Het feit dat de wolf de hesp alleen heeft verslonden, wordt als volgt uitgedrukt: *Pax est et requies de toto facta bacone* (I, 365), wat natuurlijk teruggaat op het *Requiescat in pace* der dodenmis. In I, 1001 vlg. wordt herinnerd aan de wolf die voor de schapen mis leest. II, 121 (*Illa genu nondum clamante diacone flectens*) laat de vallende Aldrada knielen vóór de diaken het *'flectamus genua'* heeft gezongen (vgl. *Carmina Burana*, 176 bij P. Lehmann, *op. cit.*, blz. 144 vlg.).

138. Over de mis-parodieën vgl. o.m. het *Officium lusorum* (s. XIII) in de *Carmina Burana* (189), de *Missa de potatoribus* e.a. bij P. Lehmann, *op. cit.*, blz. 233 vlg. (blz. 145 vlg.: „die Superlative der Kneipliteratur”).

139. VII, 26 = haar verscheuren; vgl. de *Missa de potatoribus* in de Cod. Harl. 913: *non cantatur Sanctus, nec Agnus Dei, sed pax detur cum gladiis et fustibus*.

140. Na de woorden *'Pax Domini sit semper vobiscum'*, waarna de aanwezigen de vredeskus wisselden.

141. VII, 37. Parodiëert de verordening dat gebrekkigen het priesterambt niet kunnen waarnemen; vgl. Regino, *op. cit.*, I, 424.

142. VII, 111 vlg. brengen dan nog de voorstelling van een muzikaal geschoolde meerstemmige zwijnentrop, met vier voorzangers (van wie Baltero bij kerkwijdingen een *'Cunctipotens'* en bij grote feesten het *'Alleluia'* moet zingen), een koor en een begeleidende gemeente.

tus (VII, 100), dan bij een tweede neep voor *Kyrie* en *Gloria*¹⁴³. Op Salaura's roepen komt de bende zwijnen schreeuwend en razend aangestormd, wat de wolf voor het invallende koor houdt (VII, 159 vlg.). Salaura denkt er anders over. Voor haar waren haar kreten niets anders dan gelui waarmee de wolf-klokkenluider de gemeente samenriep. Wanneer Isengrim uit schrik voor de naderende troep haar oor (het klokzeel) loslaat, maant zij hem aan nog maar eens te luiden, opdat de gelovigen niet op hun stappen zouden terugkeren (VII, 155 vlg.). Het geschreeuw en geknor der zwijnen zijn nog geen koorzang, maar het stille *Confiteor* dat de mis voorafgaat (VII, 165 vlg.). Daarop krijgt de wolf de eerste beet van Cono. Isengrim verwijt hem die „vredeskus”, en eist als oudste het recht op zelf de eerste kus te geven (VII, 169 vlg.). Cono, nu ervan op de hoogte gebracht dat hier een mis wordt opgedragen, gaat dan maar verder met het epistel¹⁴⁴, een tweede beet (VII, 189). Allen worden dan uitgenodigd samen het *Graduale* te zingen, een gemeenschappelijke aanval op de wolf (VII, 193 vlg.). Tot hier gaat de parodiërende behandeling van de mis. Alleen de woorden van Salaura tot de als in gebedshouding neerliggende wolf¹⁴⁵ roepen nog het beeld op van het Canongebed voor de levenden¹⁴⁶.

Ook op het kerkelijke leven geïnspireerd is de kleurrijke passage waar de vos de haan van de dorpspastoor Bovo gaat stelen (I, 735 vlg.). Deze laatste is juist de processie rond de kerk, zoals die op Paaszondag wordt gehouden, aan het leiden. Niet dat het nu precies Pasen is, maar Bovo houdt zich gemakshalve aan dit éne processionale voor alle zondagen van het jaar. Zo komt het dan ook dat hij Venantius Fortunatus' hymne voorzingt: „*Salve, festa dies, toto venerabilis aevo, Qua deus infernum vicit et astra tenet*”¹⁴⁷, waarop de gemeente dan het *Kyrie eleison* antwoordt.

143. Aldus moet men zich, met Voigt, de onderverdeling wel voorstellen.

144. Wat de wolf voorheen verkeerdelijk voor een deel der voorbereidingsmis (*Introitus-Gloria*) hield, wordt niet meer herhaald.

145. VII, 282 vlg. *Obsecro pro me etiam, domine abba, precare, merebor, Mairine veteris queso memento iue!* – Vgl. het Canongebed: *Memento, Domine, famulorum famularumque tuarum*, waarbij de namen worden ingelast.

146. Over de manier waarop Isengrim aan zijn einde komt laat de dichter de wolf zelf zeggen: „*Mors Mahamet patienda michi est!*” (VII, 295). Het is wel duidelijk dat hier de dood van Mohammed is bedoeld, zoals die wordt beschreven door Hildebert van Le Mans (?) in zijn *Historia de Mabumete*: Mohammed wordt er, na een aanval van epilepsie, door een troep varkens verscheurd (Patr. Lat., CLXXI, blz. 1363). Het is echter niet klaar of Nivardus hiermee enige speciale bedoeling heeft gehad. In de richting van parodie wijzen misschien wel de verzen VII, 437 vlg.: *Taliter interiit miser Ysengrimus; ego autem Vi notam scripsi, credulus esto legens!* (Ook is hier te wijzen op het reeds vermelde gedicht van Sedulius Scottus, waar de ram door honden wordt verscheurd).

147. De tekst bij F. J. E. Raby, *A History of Christian-Latin Poetry*, Oxford 1953, blz. 93, naar *Anal. Hymn.* I, blz. 79.

Is het normaal dat de gelovigen dit laatste verbasteren tot 'kyri ole' (I, 742), het is pas bij het zien van de vluchtende Reinaert dat Bovo de zang in de keel blijft steken, en hij op het ritme van de hymne de klacht uit : „*Ve tibi, mesta dies ! Ve tibi, mesta dies, toto miserabilis evo, Qua letus spolio raptor ad antra redit !*”¹⁴⁸. En hij treurt om het feit dat de bisschop hem niet – wegens plichtsverzuim – het mislezen heeft verboden : dan had hij beter over zijn haan kunnen waken.

De vervorming van liturgische termen en formules komt meer voor. Om de in het ijs gevangen wolf duidelijk te maken dat hij op hem niet wil wachten, zegt Reinaert : „(Eerder dan ik wacht) *fient duo sabbata, Renuis et Albis*” (I, 919).

Het is niet klaar wat de dichter met *Renuis* en *Albis* bedoelt. J. Grimm¹⁴⁹ ziet er een vermenging in van plaats- en tijdsbepaling, zoals men die ook elders in de *Ysengrimus* ontmoet¹⁵⁰. J. Van Mierlo¹⁵¹ spreekt van „twee zondagen na Pasen, met geradbraakt Latijn van het introïtus, waarnaar de zondagen werden genoemd”, maar geeft geen nauwkeurige aanduidingen. *Albis* schijnt ons niet geïnspireerd door het introïtus, maar wel door de algemene Latijnse benaming van Beloken Pasen, nl. *Dominica in Albis*. *Renuis* (of misschien beter *Remis*, zoals hs. E leest ?) zou kunnen de vervorming zijn van (*Dominica in*) *Ramis*, Palmzondag.

Vooraf de volkswrouw Aldrada schijnt niet zeer orthodox met de liturgie en de heiligennamen om te springen. Haar 'canon plebeius' (II, 60) omvat : de heilige *Excelsis*, de zoon van God, met zijn vrouw *Osanna*¹⁵² ; de heilige *Anna*, dochter van Phanuel en moeder van Maria¹⁵³ ; de heilige *Alleluia*, moeder van de engel Michael en vrouw van Petrus ; de heilige *Helpvara*, die normaal wel Hildewara zal heten ; de heilige *Noburgis*, de door het volk vereerde dochter van Pepijn van Herstal ; de heilige *Brigida* ; de heilige *Celebrant*, die Petrus te Rome installeerde¹⁵⁴ ; en tenslotte

148. Dezelfde hymne in de *Ecbasis captivi*, 977 vlg. : „*Salve festa dies, quam credens magnificat plebs !*” *Hoc post oedecolon grecissant Kirrie eleison*. – Niet aan een bepaalde lofzang, maar aan de toon der hymnen in het algemeen herinneren ook V, 1044 vlg., die de wolf zijn bisschopswijding aankondigen : „... *hora beata venit ! Hora beata venit, qua consecrabere presul, Festus adest nobis iste tibi que dies*”. Vgl. ook de manier waarop in VI, 56 vlg. de wolf zich aanmeldt bij de ram en diens kroost : „... *hic bonus hospes adest, Quem totiens optastis, adest, procedite leti !*”

149. *Reinh. Fuchs*, blz. XCII.

150. Bv. III, 688 : *inter pascha Remisque* ; VII, 421 vlg. : *inter Cluniacum et sancti festa Iobannis*.

151. *Isengrimus vertaald*, blz. 39.

152. Gaat terug op het *Trisagion* : „*Sanctus, sanctus, sanctus... hosanna in excelsis*”, en de evangelietekst *Matth. XXI, 9* : *Hosanna filio David*.

153. Verwarring van de moeder der H. Maagd en de profetes Anna.

154. Ontstaan uit de slotwoorden van de prelatie : *Socia exultatione concelebrant*.

de heilige *Pharaïlde*, rond wie de sage van Herodias wordt verweven¹⁵⁵.

Na de aanroeping van deze al of niet bestaande heiligen gaat Aldrada over tot het gebed. Zij bidt tweemaal het „*Pater nuster*” en het „*Credinde*” (*Credo in deum*), zegt vijf maal „*Dei paces*” (*Da pacem*), en vier maal het „*Miserele*”; dan volgt „*Oratrus fratrus*” (*Orate fratres*), „*Paz vobas*” (*Pax vobis*) en „*Deugracis*” (*Deo gratias*), alle gebeden die zij uit de mis kent (II, 97 vlg.).

Maar ook Isengrim schijnt moeilijkheden te hebben met het Latijn. Na zijn intrede in het klooster tot het priesterambt toegelaten en als herder over de schapen aangesteld, moet hij „*Dominus vobiscum*” leren zeggen. In plaats daarvan zegt hij steeds: „*cominus ovis cum*”; een sterk germaans accent doet het *cum* klinken als „kom” (*veni*), zodat de schapen 'van de Schelde', die geen Latijn kennen, hem goed verstaan. Ook het „*Amen*” kan of wil hij niet geleerd krijgen: hij spreekt het steeds als „*agne*” uit (V, 547 vlg.; 559).

Het gaat nochtans niet steeds om verbasteringen. Een ander humoristisch gebruik van gebedsformules vindt men bv. in I, 927 vlg. Bij het naderen der dorpelingen weigert de vos Isengrim uit het ijs te bevrijden, maar laat niet na hem eerst nog de les te lezen. Hij neemt dan afscheid met de woorden: „*Quod lecturus eram, legi, tibi mando 'tu autem', Lectio perlecta est, dic, domine abba, 'tu au'*” (de laatste lettergreep kan hij niet meer uitspreken, omdat hij moet vluchten voor de naderende dorpers). Hier wordt gebruik gemaakt van de gewoonte in de kloosters, dat de lector, na voorlezing uit de profeten, sloot met de formule „*Tu autem, Domine, miserere nostri*”¹⁵⁶. Hoewel de vos normaal zelf deze formule had moeten zeggen, laat hij dit over aan Isengrim die, met het oog op wat hem te wachten staat, meer redenen heeft ze te bidden.

Bij zijn afranseling door Bovo en diens parochianen wordt het voorgesteld alsof de wolf de spijzen die hem worden voorgeschoteld (voor de zoveelste maal zijn weer slagen bedoeld) zegent met het gebruikelijke *Benedicite*¹⁵⁷: „*Abbas ipse fuit, benedicite ruminat illud, Quod solet astantes sanctificare cibos*” (I, 1029 vlg.). In het klooster had Isengrim dit inderdaad gedaan: in de mening dat tijdens het nachtofficie eindelijk het teken voor etenstijd is gegeven, zegent hij zelf reeds ongeduldig de spijzen („*Benedicite mul-*

155. I, 61 vlg.; voor meer details vgl. Voigt, *op. cit.*, blz. 75 vlg.

156. Vgl. Willem Van Hirsau, *op. cit.*, I, 80 (Patr. Lat., CL, blz. 1007).

157. Het *Benedicite* eveneens als 'inzegening' van een slag in I, 1041 vlg.: *Presbiter assiliens crispit benedicite longum (...) gravi tundi cava iimpora libro*, en voor de stoot zelf in IV, 627: *cervus pulsans benedicite*.

tum", V, 835), en voegt er zelfs een gebed aan toe: „*Sanctificet potum atque cibus, qui fecit utrumque, Augeat et larga munus utrumque manu!*” (V, 837 vlg.). Dit gebed klinkt als een trouwe weergave, waartegenover dan de volgende verdraaiing staat, die het pak slaag moet inzegenen dat Isengrim van de bedevaarders incasseert (IV, 633 vlg.): „... *Satanas hec pocula magnus Sanctificet famulo multiplicetque suo*”¹⁵⁸.

Op zegeningsformules gaat tenslotte ook nog IV, 630 terug: „*Accipe quesitam, sancte heremita, crucem!*”. Het zijn woorden van de bok, die als één der bedevaarders de wolf het gelofte-kruis der pelgrims¹⁵⁹ geeft bij wijze van een aantal stoten. De formule herinnert aan die waarmee aan de kruisvaarders (die tenslotte gewapende bedevaarders waren) het kruis-insigne werd overhandigd: *Accipe signum crucis...*¹⁶⁰.

Dit onderzoek van de parodiërende elementen in de *Ysengrimus* is vrij omvangrijk uitgevallen. Veel omvangrijker dan men bij een eerste contact met dit gedicht kan vermoeden. Misschien geven wij de indruk hier of daar te veel aan speciale bedoelingen bij Nivardus te geloven. Aan de andere kant zijn wij er van overtuigd dat een deel van zijn intenties ons ontgaat. De *Ysengrimus* is geen gewoon dierenverhaal. Zijn auteur zag in het genre de beste mogelijkheid om zijn eerste en voornaamste opzet, nl. de kritiek, vorm te geven.

Dit gedicht onderscheidt zich sterk van de normale dierenfabel, „infolge seiner alles beherrschenden gesellschaftskritischen Ten-

158. Vgl. bv. bij A. Franz, *Kirchl. Ben.*, I, blz. 284 de wijnzegen (*multiplica super servos tuos misericordiam tuam (...), et benedicere et sanctificare dignare hanc creaturam vini, quam ad substantiam servorum tuorum tribuisti*; vgl. ook de gebedsparodieën bij P. Lehmann, *op. cit.*, index.

159. De wolf zelf had er om gevraagd: IV, 164: „*Da michi votivam, compater hirce, crucem!*”.

160. Vgl. A. Franz, *Kirchl. Ben.*, II, blz. 305. Gelijkaardig: IV, 907 vlg., waar de vos Sprotinus ertoe aanzet de bedevaart te voleinden: „*Nunc, nostri dum cura deum movet, accipe peram Cum baculo, et sacrum perficiamus iter!*”, te vergelijken met bv. A. Franz, *Kirchl. Ben.*, II, blz. 279 vlg.: „*accipe hanc peram; (...) accipe et hunc baculum*”. De door Franz medegegeelde formules komen alleszins uit jongere bronnen, maar kunnen wel als algemeen gelden. — Vgl. ook I, 754 vlg., waar de dorpspastoor zijn gemeente oproept om de vos te achtervolgen („*O proceres, accelerate, probi! Me quicumque volunt pro se meruisse precari, Et qui fida michi corda deoque gerunt!*”), en de dorpelingen uitrukken met wapens van alle slag, waaronder niet het minst kruisen en andere heilige voorwerpen. Of dit alles wil herinneren aan de kruisvaarders die de grote tocht aanpaktten ‘in remissionem peccatorum’, is niet uit te maken (vgl. Robertus Monachus, *Historia Hierosolymitana* (Recueil des Historiens des Croisades, Hist. occid., III, blz. 729B): *Arripite igitur viam hanc in remissionem peccatorum vestrorum*). — Aan de pelgrimsgewoonten herinnert ook het feit dat Reinaert zich in III, 313 vlg. een aantal oude schoenen om de hals hangt om daarmee in III, 379 vlg. te bewijzen dat hij naar Salerno is gereisd. Vgl. het gedicht „*Aegrum fama fuit!*”, 37 vlg.

denz, der dadurch bedingten allzu starken Vermenschlichung der Tiere" ¹⁶¹. Daarin ligt o.i. precies ook de reden waarom men niet licht zal overdrijven bij het zoeken naar achtergronden in dit werk. Uiteraard speelt hierbij de parodie een voorname rol; zij weze satirisch of onderhoudend, zij plaatst ons terug in het leven van de tijd waarin zij ontstond.

Wanneer zij tot het begrijpen en de appreciatie van Nivardus' *Ysengrimus* iets hebben bijgedragen, dan hebben deze aantekeningen hun doel bereikt.

161. Zo drukt het W. Foerste uit in zijn nawoord, in: *Isengrimus. Das flämische Tierepos aus dem Lateinischen verdeutscht* von A. Schönfelder, Niederdeutsche Studien herausg. von W. Foerste, Band 3, Münster-Köln 1955, blz. 157.